

GLASILO JEVREJSKE ZAJEDNICE BOSNE I HERCEGOVINE

Jevrejski glas

broj 90.

Sarajevo, Januar 2023.

Tevet - Shevat 5783.

Moris Moco Albahari

1930.-2022.

Izlazi četiri
puta godišnje
Published four
times a year

Broj 90.
novembar, 2022.
Jevrejski glas
(Izdavač: Jevrejska
zajednica Bosne i
Hercegovine)

Jewish voice
(Publisher: Jewish
Community of Bosnia and
Herzegovina)

REDAKCIJA
Izdavač/Publisher
Jevrejska zajednica
Bosne i Hercegovine

Glavni urednik
Editor-in Chief:
Jakob Finci

Odgovorni urednik:
Pavle Kaunitz

Tehnički urednik:
Srđan Ninković

Lektor, korektor:
Sanela Dervišbegović

Nataša Gaon Grujić,
Ernest Grin,

Stalni dopisnici:
Aron Albahari – Srbija,
Jelica Rašeta Aiello
– Italija, Aleksandra
Stevandić – Banja Luka,
Lea Maestro – Španija,
Jahiel Kamhi – Kanada,
Maja Susha – Makedonija

Spoljni suradnik:
Damir Šabotić

Fotografije:
Jaki Levi

Štamparija:
Štamparija Fojnica D.D.

Adresa uredništva
Editorial Staff Address:
Jevrejska opština Sarajevo
za "Jevrejski glas",
Hamdije Kreševljakovića 59,
71000 Sarajevo
tel. +387 33 229-666
+387 33 229-667

Rješenjem Ministarstva
obrazovanja, nauke, kulture i
sporta Vlade Federacije Bosne
i Hercegovine "Jevrejski glas" je
upisan u evidenciju javnih glasila
pod rednim brojem 279, dana
22.4.1993. godine

E-mail:
jevrejski@glas@gmail.com

ISSN 1512-6439

2 /Jevrejski glas/

U OVOM BROJU:

**IN MEMORIJAM
MORIS MOCO ALBAHARI** 3-13.str
Redakcija

**KAKO PROTIV GOVORA
MRŽNJE U ŠKOLAMA** 14-15.str
Ivana Golijanin

**HAGIJA SAOFIJA: MUDROST
JE ŽENSKOG RODA** 16-19.str
Zilka Spahić Šiljak

**DIPLOMATSKI
ZIMSKI BAZAR 2022.** 20-21.str
Elma Softić Kaunitz

**KONZERVACIJA, RESTAURACIJA
I KONSTRUKTIVNA SANACIJA
ULAZNE KAPIJE NA JEVREJSKOM
GROBLJU BORAK
U SARAJEVU** PRILOG
Emir Softić

Dragi prijatelji,

Okupili smo se danas da se oprostimo i odamo posljednju počast našem dragom prijatelju, legendi naše jevrejske zajednice Morisu Moci Albahariju. Napustio nas je još jedan iskren i drag prijatelj, čovjek s kojim smo mi, nešto mlađi učestvovali u mnogim aktivnostima naše Jevrejske opštine i La Benevolencije, pokušavajući slijediti njegovu misao, njegov entuzijazam i dati bar dio ljubavi, ljubavi koju je Moco dao nama i našoj zajednici.

O biografiji našeg Moce neću mnogo govoriti, svi vi znate bar dijelove njegovog dugog i turobnog životnog puta, od prekinutog djetinjstva II Svjetskim ratom, do dana provedenih u opkoljenom Sarajevu, u nedavnoj prošlosti, sa posebnim akcentom na dio njegovih međureligijskih, možda bolje reći međunacionalnih aktivnosti. Samo ću napomenuti da je kao dječčić Moris, uspio da preživi sabirni logor a i da pobjegne iz "transporta smrti", što su, sretnom okolnošću, uspjeli učiniti i njegovi roditelji.

U toku opsade Sarajeva, kao iskusan čovjek, uključio se u rad naše Opštine sa jednom željom, željom da koliko je to moguće, pomogne svima, pomogne čovjeku, slijedeći i gradeći geslo naše zajednica "pomozite čovjeku bez obzira na nacionalnu ili vjersku pripadnost".

Bio je uvijek pribran, spreman da sasluša, razumije, da nam priča dijelove svog životnog puta, iz kojeg smo mogli crpiti novu energiju. Bio je spreman, ukoliko je to bilo ko tražio, i da savjetuje, a najčešće svojim konkretnim angažovanjem pomogne onima kojima je pomoć bila potrebna. Nesebičan, naizgled sitan, ali djelom i aktivnošću veliki čovjek, rekao bih ljudska gromada, bio je duhovit, u duši plemenit, tih i osjećajan - takav je bio naš čika Moco.

Po završetku rata, Moric Albahari se aktivno uključio u rad Jevrejske zajednice u Sarajevu i našeg društva "La Benevolencija" i svojim iskustvom nam je istinski pomogao da mnoge poslove završavamo zajednički, brže i kvalitetnije. Njegovao je aktivan odnos sa ljudima dobre volje, bio jedan od osnivača društva IMIC, zajedno s fra Markom Oršolićem.

Pored svog izuzetno značajnog i obimnog angažmana u našoj Opštini, Moco je prije svega bio odan i posvećen suprug svojoj Eli, pun ljubavi i izuzetne privrženosti prema svom sinu Dadi i snahi Nataši, za koje je uvijek brinuo i bio ponosan na njihove uspjehe.

Uvijek je imao strpljenja da sasluša, pomogne savjetom i djelom. Odlikovala ga je ozbiljnost, pravednost i umjerenost, te su ga svi zbog toga veoma cijenili i voljeli.

Danas kada se posljednji put opraštamo od našeg čika Moce, s nama Mocinim prijateljima ostaje njegova i naša Ela. Željeli bismo da Dado i Nataša, a posebno Ela znaju da nisu sami, da uvijek mogu u našoj zajednici naći sestrinsku i bratsku riječ utjehe, pomoći i lijepog sjećanja na njihovog i našeg Mocu.

Pamtimo ga u dobru, sjećajmo se njegovih plemenitih i dobrih djela. Uz takva sjećanja, cijeneći sav njegov humani odnos prema čovjeku, svi mi koji ostajemo možemo lakše pronaći razlog i želju za iskrenim suživotom i zajedničkim življenjem.

Dragi Moco, tvojim odlaskom u našim životima ostaje velika praznina. Sjećanje na tebe neće dozvoliti da se izbrišu tragovi tvoga postojanja. Sjećanje na tebe će ostati vječno u srcima tvoje porodice, rodbine i svih tvojih prijatelja, svih članova Jevrejske zajednice. U ovim teškim trenucima, definitivnog oproštaja s tobom, želimo tvojoj porodici izraziti iskreno suosjećanje i naše saučešće.

Dragi naš Moco, neka ti je vječna slava i hvala !

UZ DOPUŠTENJE AUTORA

KORIJENI U KORDOBI, SUDBINA U BOSNI

TRAGOM POZNATIH PREZIMENA, ALBAHARI
JEVREJSKI GLAS, SARAJEVO, MAJ 2001.

U masama anatemisanih Jevreja, negdje 1510. godine u blizini Venecije, u selu koje i danas postoji, obreli su se i preci današnje porodice Albahari. Predanje kaže da je u to vrijeme Venecijom harala kuga i gradonačelnik je naredio da se svi Jevreji zatvore u jednu staru, napuštenu željezaru. Ako se kuga povuče za deset mjeseci, biće pušteni. Ako ne, znači da su oni krivci za bolest. To selo zvalo se Geto i otud taj pojam geta, za sve one koji su odstranjeni iz društvenog okruženja.

Gospodin Moris Albahari mnogo teže ratne ožiljke na duši nosi iz posljednjeg rata, iako je u Drugom svjetskom ratu dva puta ranjavan, prebolio dva tifusa...

Sada smo bili duhovno izgubljeni, dezorjentisani. Nije teško poginuti, ali je beskrajno teško nositi breme spoznaje da ti preko noći neprijatelj postane dojučerašnji najbolji prijatelj, prvi komšija. Zašto? Kako pronaći odgovor na to?

fonda Jevrejske općine u Sarajevu. Kaže kako se njegovo ime korijenski veže za hebrejsko ime Moše ili Mojsije, odnosno Musa.

Italijani me zovu Maurizio, Nijemci Moric, Arapi Musa, a u romanskoj grupi jezika ime je odomaćeno kao Moris.

A i Bohor u španskom jeziku označava prvorođenog sina, prvijenca u porodici. Al Bahr, pak, u arapskom svijetu upućuje na čovjeka sa mora. Negdje između ova dva tumačenja može se potražiti korijen prezimena Albahari, stare sefardske porodice, stoljećima ukorijenjene u bosansko tlo. Više je vjerovati da naše prezime vuče korijen iz ovog potonjeg, Al Bahr, jer u semitskom, arapskom svijetu ima dosta mojih prezimenjaka. U Kairu postoji ulica koja nosi ovo ime. Susretao sam Arape koji su me oslovljavali bratom. Dakle, neki moj predak bio je, mornar, ili je došao sa obale neke rijeke - kaže, započinjući priču o porijeklu porodice Albahari, naš sagovornik Moris Albahari, penzionisani vazduhoplovni inženjer, posljednjih godina posvećen očuvanju bibliotečkog

OSNOVNA MOLITVA SVIH RELIGIJA

Razgovaramo u biblioteci sarajevske Jevrejske općine, gdje uronjen u knjige i stare zapise izučava rukopise, studiozno obrađuje teme iz religijske tradicije Jevreja, priprema referate za naučne skupove i po svijetu promiče bogato nasljeđe naroda kojem pripada i tla za koje je vezan. Sav je u žurbi pred odlazak u Brisel, gdje će na poziv kardinala Emanuela i Komiteta za pravoslavlje učestvovati u radu naučnog skupa koji analizira religijske tradicije. Prisjeća se sličnog skupa, održanog prije dvije godine na američkom koledžu "Jack Point", na kojem se školuju kapelani.

Vrlo kratko bilo je moje obraćanje skupu i traženje odgovora na upit zašto je toliko zlo na Balkanu. Za govornicom, pred oko tri stotine učesnika, na sedam jezika izrekao sam osnovnu molitvu: "Očenaš" na staroslavenskom, na arapskom "bismillahirrahmanirrahim", "Aminus Dominus" na latinskom... U sali je zavladao tajac, a onda se neko javio i zamolio da objasnim što to, zapravo, hoću reći. Kad sam na koncu, na engleskom jeziku objasnio smisao moje poruke, shvatili su što hoću reći, jer različitost je jedino u smislu fonetskog i dijaloškog redosljeda, a svodi se na osnovnu molitvu svih religija: "Bože, Ti si jedini, nema drugog osim Tebe, hvala Ti na hljebu koji nam daješ!" Evo, rekao sam, zašto se mi tučemo! Jer se ovaj moli na ovom jeziku, onaj na drugom, a politika i uzme religiju pod svoje i zavadi nas.

POLA STOLJEĆA PJEŠAČENJA

Na točku historije vraćamo se porijeklu porodice koja spada u red četiri pet "čistih" jevrejskih porodica koje danas žive u Sarajevu. U stradanju i izgonu sefardskih Jevreja upisano je i prezime Albahari, porodice porijeklom iz Kordobe.

Posljednja jevrejska porodica napustila je špansko tlo 1492. godine, u vrijeme kad je aragonska kraljica donijela vjerski zakon o progonu nekatoličkog stanovništva. Trebalo je uzeti katoličku vjeru i opet biti ubijen da bi čist otišao pred Boga. Ili zamislite beskrajne rijeke izgnanika koji su bježali tjerajući stoku

KORDOBA

ispred sebe. Proces "pješačenja" trajao je otprilike pola stoljeća.

U masama anatemisanih Jevreja, negdje 1510. godine u blizini Venecije, u selu koje i danas postoji, obreli su se i preci današnje porodice Albahari. Predanje kaže da je u to vrijeme Venecijom harala kuga i gradonačelnik je naredio da se svi Jevreji zatvore u jednu staru, napuštenu željezaru. Ako se kuga povuče za deset mjeseci, biće pušteni, ako ne, znači da su oni krivci za bolest.

To selo se zvalo Geto i otud taj pojam geta, za sve one koji su odstranjeni iz društvenog okruženja. Jevreji su tih deset mjeseci nekako preživjeli, u molitvi Bogu, i odatle je potekla

nova rijeka ljudi, pripadnika islamske i jevrejske religije, u potrazi za podnebljem koje će ih prihvatiti. Neki su krenuli put Tunisa, Alžira, do obala Sjeverne Afrike. Dobar dio došao je u to doba do obala Dalmacije, a iz Dalmacije polako se prebacivao u Osmansko carstvo i Tursku.

"SLIČAN SE SLIČNOM VESELI"

U vijek se kaže kako smo mi Jevreji, na ovom tlu bili dobro primljeni. Tačno je da nas niko nije ubijao, ali u starim zapisima ostalo je mnoštvo tragova koji govore da je taj proces bio težak u mukotrpan za pripadnike naše religije. Drugačije se moliti Bogu, drugačije se oblačiti, drugim jezikom govoriti... Doći u podneblje koje je govorilo arhaičnim staroslavenskim jezicima, pisalo glagoljicom, primalo islamsku religiju, počelo pisati bosančicom, teško primalo arapsko pismo jer ga nije razumjelo. I u svemu tome, dolaze ljudi iz Španije koji govore španski... Nisu živjeli u getu, ali su živjeli izdvojeno. Simil Simili Gaude (Sličan se sličnom veseli)! Bilo je to nužno zlo i puno je vremena proteklo, negdje stoljećima i po, da se uklope u novo okruženje. Prema riječima našeg sagovornika, Tešnju, gradiću burne prošlosti, u 19. stoljeću naprednijem središtu od Sarajeva, započinje bosanska priča o Sefardima, prezimenom Albahari. Morisov djed Moša trgovao je iz Tešnja sa Španijom, Mađarskom, Grčkom. U to vrijeme Tešnjaci su išlo brodovima iz Metkovića čak do Srednjeg istoka po raznorazne mirođije. Plovili po 15-20 dana do Haife.

Moj djed je uvijek spominjao Aki-bega, svog velikog prijatelja s kojim se otiskivao morima, trgujući svijetom. Tešanji je bio poznat po brojnim begovskim, bogatim porodicama s kojima se djed družio i trgovao. Kad je bio na samrti, djeda su doveli u Sarajevo, u ondašnju austrougarsku bolnicu. Sahranjen je na sarajevskom Jevrejskom groblju. Njegov brat Beor bio je ljekar, a i druga braća školovala su se i razmilila po drugim gradovima. Gedalja je živio u Zagrebu, bavio se spoljnom trgovinom, izvozom i uvozom suvih šljiva, drveta itd. Salamon, koji je fabriku hemijskih proizvoda, u kojoj je proizvodio imalin, fimajz iz eteričnih ulja, te denaturisani alkohol za apoteke.

DAVID ALBAHARI I LUNA LEVI

David Albahari, Morisov otac, na svijet je došao u Tešnju. Kao svako jevrejsko dijete otišao je kod strica, a ne kod svog oca, da uči trgovački zanat. Iz Tešnja put ga vodi u Zenicu, pa u Beč, Grac ili Peštu, gdje uči njemački i bavi se trgovinom. Otac je bio svjetski čovjek. U mladosti se nije okretao religiji. Bacio se na poslove. Kao i u ostalih Jevreja, u porodici su se smjenjivali periodi izobilja i siromaštva. Treba podsjetiti da Jevreji nikada nisu imali pravona državnu službu, niti časnički čin. Morali su se, stoga, probijati kroz život sami, oslanjajući se, prije svega, na pamet. Sjećam se da sam još kao dijete u prvim razredima škole morao savršeno savladati tablicu množenja, prišapnuti drugu u klupi i na taj način osigurati da me djeca bolje prihvate.

Sudbina je htjela da David Albahari bude ranjen u Prvom svjetskom ratu. Ratovao je u sklopu austrougarske vojske na italijanskom frontu i ranjen na Pijavi. Ranjenik je dopremljen u Banjaluku, a u bolnici ranjenike su njegovale članice "Merhameta" i "Kola srpskih sestara". Desilo se da se i moja majka, Luna Levi rođena u Kladnju, koja je u to doba živjela u Banjaluci, brine o ranjenicima i upozna se sa ocem. Odmah nakon rata otac je potražio majku. Vjenčali su se 1919. godine. Ja sam, kao posljednje dijete, rođen 1930. godine, u Sanskom Mostu, moglo bi se reći, takođe nekim slučajem. Morisova majka Luna otišla je u tamošnju banju, da promijeni zrak, i tako se desilo da tamo ugleda svijet.

KAKO VRATITI STARI DUH SARAJEVA

Bilo nas je petero djece. Moris, moj mlađi brat, živi i danas u Sarajevu, sestra Flora umrla je prije tri godine u Beogradu, a tamo još žive moje sestre Judita i Rahela. Sve tri bile su aktivne društvenopolitičke radnice u ex Jugoslaviji. Pola ih Sarajeva zna i uvijek

me pitaju za njih; Inače, moji su živjeli na Alifakovcu. Sjećam se tog starog duha Sarajeva. Na mjestu današnje kafane, kod Slatkog ćošeta, na primjer, bila je mesnica Janković. U njoj se svinjetina od bravetine i junetine držala odvojena debelim zidom. U vrijeme Ramazana, Janković je šmrkovima prao ulicu i tokom cijelog mjeseca ni grama svinjetine ne bi pronio tom ulicom. Da ne bi uvrijedio komšije muslimane. Takav je bio adet i tako su se gradili dobrosusjedski odnosi.

Gospodin Moris Albahari se sjeća i malog ali znakovitog detalja iz svojih dječaćkih dana. U ulici Saloma Albaharija polazio je u školu za vjeronauk. Trčim, tako, jedan dan u školu, kad kod Doma armije vidim svog rabina. Stoji sa biskupom i mitropolitom. Pričaju. Potrčim do rabina poljubim ruku, a on je trgne i povuče me za uho, rekavši na španskom; "Azinuću (magarčiću)!! Eto takav je bio duh Sarajeva! I kako ga sad vratiti?!"

Moris Albahari se živo sjeća i Drugog svjetskog rata i ponovnog stradanja kojem su bili izloženi Jevreji. Kao jedanaestogodišnjak, s roditeljima, sestrama i bratom našao se u transportu za Jasenovac.

BOJOVNIK LIPOVAC SPAŠAVA JEVREJE

Drugi svjetski rat nas je zatekao u Drvaru, u vrijeme masovnog egzodusa Jevreja iz Njemačke. Otac je u Drvaru posjedovao nekoliko trgovina, pa smo tamo dočekali početak rata. Bili smo u transportu, kad me na prijedorskoj stanici, uvozu, ugledao moj profesor muzike, ustaški bojovnik Zvonko Lipovac. Potrčao je vagonu i rekao mi da probušim dasku i bježim. Plakao sam, nisam htjeo bježati bez roditelja... Spasio je cijelu moju porodicu. Lipovac je poginuo u ratu. Našao sam ga mrtvog i sahranio u Bosanskom Petrovcu kod katoličke crkve. Možda je to bio i nesvjestan čin; poslije sam uvijek znao reći da čovjek treba i onom ko mu je činio zlo otvoriti dušu, jer u tom svom zlu, baš kao i u tom slučaju, bilo je nekog dobra.

Mnogo teže ratne ožiljke na duši nosi iz posljednjeg rata, iako je u Drugom svjetskom ratu dva puta ranjavan, prebolio dva tifusa... Sada smo bili duhovno izgubljeni, dezorjentisani. Nije teško poginuti, ali je beskrajno teško nositi breme spoznaje da ti preko noći neprijatelj postane dojučerašnji najbolji prijatelj, prvi komšija. Zašto? Kako pronaći odgovor na to? Danas, kad sretnem mlade, kažem: "Saslušajte me, ali me nemojte slušati, odbacite moje misli, tvorite vlastitu budućnost! Ja sam otrovan prošlošću, svaka moja misao ne može proizvesti dobro tu i milosrđe".

PORODICE MAESTRO I ATIJAS

Ipak, sjećanja pohranjuju i vedrije trenutke. Jedan od njih je i susret sa suprugom, Elom Maestro, koja, takođe, radi u Jevrejskoj općini, na finansijskim poslovima. Upoznali su se u banci, kod Doma armije. Moris je tada radio u Batajnicima, a u banku je svratio zbog čekova za gorivo. Vjenčali su se 1961. godine. Njihov sin David ima 35 godina i živi i radi u Sarajevu.

Priču o porodici Maestro nastavljamo u restoranu Jevrejske općine, na čijem je zidu izložena slika prapradjeda gospođe Ele Maestro Albahari. To je slika Jakoba Maestra, Ham Bohora (učeni), rabina kojeg su poštovali ne samo sarajevski Jevreji nego i sve stare Sarajlije. Jakob Maestro, bio je narodni ljekar, zvali su ga atar. Imao je kuću na mjestu današnje "papagajke" i bio je jako vidovit, pa su mu dolazili ljudi sa raznih strana. Nekome nestala krava, neko nešto ukrade, Ham Bohor kaže: "Dođi za tri dana!" I nađe kravu, otkrije lopova - priča Ela i Moris Albahari. Gospođa Ela govori kako na žalost, ne zna mnogo o

svojim precima. U Drugom svjetskom ratu stradao je najveći dio njene porodice. Od Maestra u Sarajevu je ostala samo Ela. Ima rođaka u Splitu, a i supruga njenog pokojnog brata Jakoba živi u Sarajevu, njegova djeca u Beču.

Kao što su sva jevrejska prezimena izvedena iz zanimanja, tako je i naše nastalo, najvjerovatnije, tako što je neki moj predak bio učitelj ili profesor. Moj otac Danko rođen je u Sarajevu, kao i moj djed Jakob. Otac je umro 1978. godine, a moja 89- godišnja majka Erna, rođena Atijas, danas živi sa nama. Albert Atijas koji danas živi u Sloveniji i moja majka su od dva brata djeca.

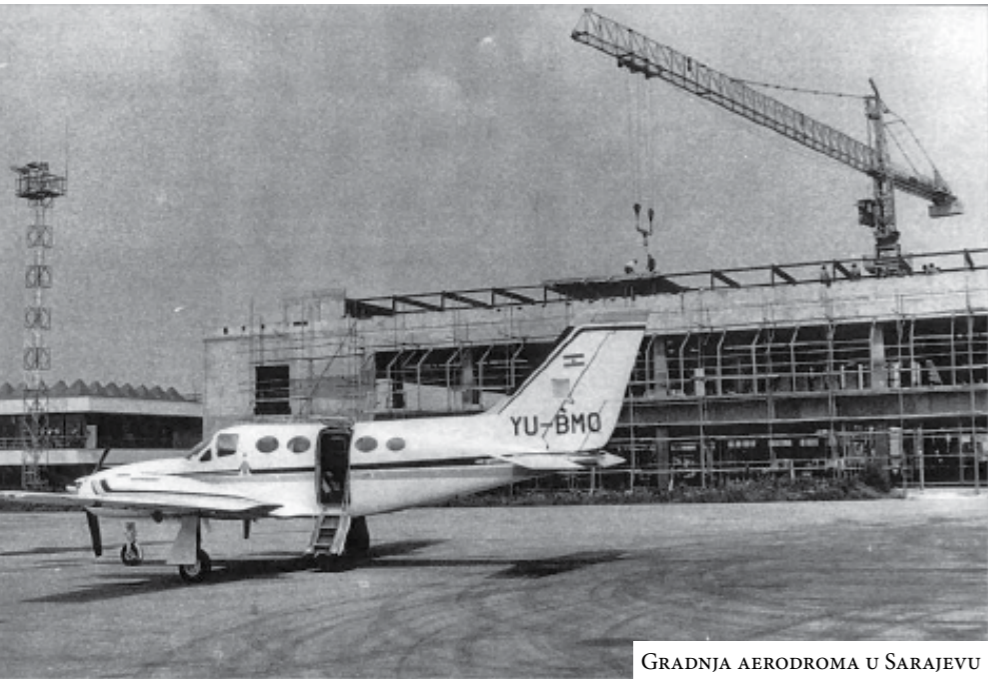
Interesantno je da porodica Albahari danas stanuje u ulici Ćemalovića bivša Šaloma Albaharija), koja je nosila ime po Morisovom stricu. Zgrada je izgrađena 1939., izgradio je moj otac Danko sa svojim bratom. Za vrijeme NDB-a bila je pretvorena u zatvor u kojem je bio zatočen Šalom Albahari. Pod pritiskom da izda svoje drugove, da kaže ko je Vaso Miskin, ko se krije iza nadimka Tempo, Šalom je izabrao ćutnju i bacio se kroz prozor. I danas su u podrumima ove zgrade tragovi zatvorskih ćelija govori gospođa Ela.

STARA PRIČA O SARAJEVSKOM AERODROMU KO JE BIO ZA PALE, KO ZA VISOKO

Odgojen u duhu skojevca, član Komunističke partije, Moris Albahari je studentske dane proveo u Sarajevu. Kao stipendista Fabrike aviona UTVA iz Pančeva studirao je na drvom (???) smjeru Mašinskog fakulteta.

Želio sam graditi avione i cijeli život sam ostao u vazduhoplovstvu, pri Komandi ratnog vazduhoplovstva, JAT-u, Vazduhoplovnom savezu Jugoslavije, saradivao sa "Energoinvestom", "Energoprojektom", crnogorskim firmama... Kao nastavnik letenja, obučavao je mlade pilote, gradio aerodrome, sarajevski, splitski, batajnički. Kao pilot, naučio je više jezika; govori njemački, engleski, italijanski, španski, ruski. Iz perioda gradnje sarajevskog aerodroma crpi mnoštvo sjećanja.

Temelji sarajevskog aerodroma udareni su 1969. godine. u to vrijeme bavio sam se aerofotogrametrijom, snimajući Jugoslaviju iz vazduha. bio sam stacioniran u rumi, Pančevu, Batajnicima. Na poziv Rudi Kolaka, Ćede Kapora i generala avijacije Viktora Bubnja stižem u Sarajevo. Tridesetdevetogodišnji inženjer našao se na velikim mukama. Lomila su se koplja oko mjesta izgradnje aerodroma. Bilo je prijedloga da se aerodrom

GRADNJA AERODROMA U SARAJEVU

gradi na Sokocu, ili u visokom, svak je želio aerodrom u svojoj komuni, ali...

Urbanisti i arhitekti, u prvom redu, profesor Bać i tadašnji direktor Urbanističkog zavoda, arhitekta Krsmanović žustro su se zalagali za gradnju u sarajevskom polju. Svi argumenti, nasreću, bili su na njihovoj strani: Bać je želio da Sarajevu sačuva pitku vodu, jer bi se u slučaju stambene gradnje na toj lokaciji vodozaštitna zona bila ugrožena. Popdzemni tok Željeznice ispod piste i svi arteški bunari do sastavaka i Vrela Bosne bili su naši glavni argumenti. Sa ciljem realizacije naše ideje, nas trojica napravili smo tajni sporazum po kojem ćemo se zalagati za gradnju aerodroma na sadašnjem lokalitetu. Borili smo se i izborili, a na našoj strani bio je i general Bubanj, koji je promovirao "našu" lokaciju zbog njene strateške važnosti. Kao "krivac" za sarajevski aerodrom, u ovom posljednjem ratu često se, kaže, pitao šta bi se desilo i bi li se tok historije promijenio da je aerodrom izgrađen na drugom mjestu! Ljudi koji vjeruju u Boga kazali su da ga je Božja nika vodila u pravijenju takve digresije na štetu apetita političara.

LOMAČA ZA KNJIGE

Biblioteka Jevrejske, općine u Sarajevu prije Drugog svjetskog rata imala je oko 180-200 hiljada naslova. Na igralištu današnjeg BKC, nekadašnjeg Tempa, sljedbenici fašizma iz NDH su, po njemačkom libretu uništenja jevrejskog kulturnog nasljeđa "priredili" lomaču na kojoj su tri nedjelje gorjele knjige iz fundusa ove biblioteke.

Ostala je Hagada. Pinhas-dnevnik Jevrejske općine uzeli su njemački oficiri i nikada mu se nije išlo u trag. U nasljeđe su; ostali vrijedni molitvenici stari tri, tri i pol stoljeća, pisani rukom na hebrejsom i rashi jeziku, blago koje se ljubomorno čuva. U posljednjem ratu jedna granata je na Jevrejskom groblju i razvalila grobnicu (genizu) iz koje

su pokupljene stare knjige. Stare knjige su kao ljudi: imaju duh i kad ostare mmaju se sahraniti, sa svim počastima. One bi se mogle konzervirati, ali one su sahranjene i moraju se vratiti u zemlju. Našao sam ipak kompromis sa neortodoksnim Jevrejima: knjige ćemo skenirati, a potom ih vratiti da pocivaju u genizi.

ZAŠTO SE VRATIO DAVID

Morisov mlađi brat, takođe, živi u Sarajevu. Projektuje trafo-stanice i trenutno radi za jedriu stranu organizaciju u Banjaluci. Treći Albahari je Aron, zvani Mali koji živi u Beogradu.

Djed je imao šestoricu braće i jednu sestru, koji su izrodili 47 djece. Među njima je bilo šest ljekara, dva inžinjera, tri fabrikanta. U Drugom svjetskom ratu stradao je najveći dio moje porodice. Morisov sin David ranjen je 1992. godine kao propadnik civilne zaštite u blizini Jevrejskog groblja. Nakon ranjavanja napustio je Sarajevo i otišao u Grenobl kod rodbine, a boravio je i u Kanadi. Vratio se nakon Dejtona. Na očev upit zašto se vratio, odgovorio je da nigdje nije našao duh u kojem je odgojen. David je arhitekt urbanist i radi u Evropskoj komisiji u Sarajevu.

Izvor: JEVREJSKI GLAS

Razgovori S Povodom Moris Albahari - EL MUNDO SEFARAD

UZ DOPUŠTENJE AUTORA
RAZGOVORI S POVODOM
MORIS ALBAHARI,

Razgovarala: **Vera Izrael-Jovanović**
Jevrejski glas, januar 2004.

Moris Albahari rođen je 1930. godine u Sanskom Mostu, od majke Lune (rođene Levi) i oca Davida Albaharija, koji su svojoj djeci Flori, Raheli, Juditi i sinu Morisu podarili roditeljsku ljubav (što, i inače, krasi jevrejske porodice) i svijest o jevrejskom porijeklu. Nažalost, srećno doba djetinjstva i djevojaštva mladih članova porodice Albahari, surovo je prekinuo Drugi svjetski rat. Tragična sudbina Jevreja u holokaustu, nije mimoišla ni ovu porodicu, kojaje u to vrijeme živjela u Derventi. U junu 1941. godine odveli su u sabirni logor za Jevreje, u kome su bili zatvoreni Jevreji Bihaća i ostalih mjesta Bosanske krajine. U njemu su preživjeli strahote. Uz glad i bolest, zločinci su neprestano odvodili i streljali logoraše. Zatočnici su često i ranjavani, jer su mjesto njihove patnje (napuštena lokalna bolnica u kojoj su bili zatvoreni) nalazila na prvoj liniji borbe partizana sa ustašama i njemačkim vojnim formacijama.

Preživjele Jevreje iz ovog logora, njihovi mučitelji, transportovali su, stočnim vagonima, put pakla Jasenovca, Aušvica... Pravim čudom, dječacić Moris, uspio je i da preživi sabirni logor a i da pobjegne iz "transporta smrti", što su, sretnom okolnošću, uspjeli i njegovi roditelji, pred sam ulazak

u logor. Cijelo vrijeme rata bježao je od sela do sela, izbjegavajući veća naselja. Mijenjao je i ime, što je ovisilo od okruženja i sela u kome je boravio. Nekad bi se zvao Milan, nekad Musa" nekad

Boris. Najviše vremena je proveo uz jedinice NOB, jer su zbrinjavale ratnu siročad po selima. Nevjerovatna hrabrost i odlučnost dječaka Morisa, spasila je mnoge posade oborenih savezničkih aviona, koje je on uspio da izvede na teritorije gdje su se nalazili sabirnicentri za njihovu repatrijaciju. Susret sa ovim odvažnim ljudima u "vremenu smrti" začeo je u njemu želju da i sam jednog dana postane vazduhoplovac. Aprila 1945. godine Moris je, konačno, dočekaio slobodu, ali sa gelerima u nozi i ožiljkom na glavi od metka, koji ga, srećom, nije usmrtio prilikom streljanja na stotine izbjeglica na Šator planini među kojima je bio i on. Dok su se ljudi oko njega radovali slobodi, Morisa je pritiskala tuga, jer njegova brojna i bliska rodbina nije više postojala. No, kako "život ide dalje", on je morao da razmišlja i o školovanju. Da bi nadoknadio izgubljene godine, pohađa partizansku gimnaziju, zatim završava srednju tehničku školu u Zagrebu, te studira strojarstva. No duša mladog čovjeka koja je bila tako prerano opterećena surovošću zemnog, stremila je čistoći i beskrajnu nebeskih visina. Na svoju veliku radost, primljen je u školu za letače. Bio je nastavnik letenja, bavio se aerofotogrametrijom,

bio je saradnik aeroinžinjerina, koji je gradio aerodrome, da bi, na kraju, i sam postao prvi direktor sarajevskog aerodroma. "Sam sebi postavljam pitanje", kaže nam Moris Albahari, "šta bi bilo sa opkoljenim Sarajevom, koji je bio, u posljednjem ratu, 1400 dana u opsadi, da nije bilo tog aerodroma?! Ponosan sam što sam učestvovao u njegovoj izgradnji". Moris Albahari i danas, kad su ljudi zaokupljeni, uglavnom, vlastitim problemima, ali i vlastitom dobiti, stremi, snagom svoje izuzetne ličnosti, jednakosti, slobodi i bratstvu među ljudima. Svjestan svog jevrejskog identiteta, ali i vjekovne

animoznosti prema Jevrejima, uključuje se u međureligijske organizacije koje imaju programsku orijentaciju: ŽIVJETI ZAJEDNO. Mada je u historiji čovječanstva religija vrlo često nastupala "ognjem imačem", ona, po mišljenju Morisa Albaharija, može odigrati odlučujuću ulogu i u pomirenju naroda. Zbog toga i radi na osnivanju međureligijskih organizacija "Abraham", IMIC, te učestvuje u radu raznih komisija, koje nastoje da ostvare toleranciju među vjernicima različitih religija. Težeći tom cilju, on je i član Vjerske sekcije sarajevske Jevrejske opštine. Takođe, često je prisutan u sredstvima javnog informisanja; učestvuje u panel diskusijama; drži predavanja đacima i studentima o jevrejskoj historiji, religiji i tradiciji; kao i o neophodnosti tolerancije među religijama i ljudima; prima turiste, novinare i naučne saradnike, koji obrađuju historiju naroda Južne Evrope i Balkana. U svom svestranom radu Moris ima svesrdnu podršku supruge Ele, koja je od rane mladosti vezana neraskidivim sponama za Jevrejsku zajednicu. Ona predano radi na finansijskim poslovima Jevrejske zajednice, na rješavanju socijalnih problema načeg članstva, te je inicijator niza korisnih programa za dobrobit Zajednice.

Moco, od kakvih je to čudesnih elemenata sazdana "pista" sa koje uzimaš tako snažan zalet za dobrobit naše zajednice, a i ljudskog roda uopšte?

- Od ljubavi za one koji su tu; iz pijeteta za one kojih više nema; od uspomena na rano djetinjstvo, moje roditelje i brojnu rodbinu, koji su nestali u dimu gasnih komora i krematorija; od ogromne želje da ubijedim ljude da ponovo teže dobrobiti i razumijevanju među narodima, da se mržnja i strahote više ne ponove. U ovome svemu ima zasluge moj otac David i majka Luna, koji su mi još u ranom djetinjstvu darovali svijest o jevrejskom identitetu. Ne samo ja nego i moje sestre Judita, Rahela i pokojna Flora su ostali aktivno vezani za naše korijene. Judita aktivno piše o jevrejskim ličnostima u Narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945. godine. Posebno želim da vrata naše zajednice budu otvorena za sve dobronamjerne sugrađane, bez obzira koje su vjere ili nacije. Uvijek ih dočekujem raširenih ruku u želji da se besmislena mržnja pretvori u ljubav među ljudima. Moj kredo najbolje izražava jedna od divnih izreka iz Pirke avot

(izreke otaca) a to je traktat iz Mišne: BUDI POPUT ARONOVIH UČENIKA. LJUBI MIR I STREMI KA MIRU, VOLI LJUDE I PRIBLIŽI IH TORI.

O čemu najčešće razgovaraš sa brojnim gostima, sugrađanima, omladinom, đacima, studentima i strancima?

- Vjekovni, milenijski animozitet prema Jevrejima od strane svih religija i naroda je dobro poznat recidiv prošlosti. Ne samo kroz prohujalih 20 do 30 stoljeća, nego i danas postoje takve tendencije. Uvijek napominjem da iako: nam u monoteizmu praoci, vjeri naci, iste ličnosti, stvaranjem di religije su korištene, mjesto političkih partija, u stvaranju teokratskih i autokratskih vlada Stalno ističem da nijedna religija nije došla plebiscitom, nego nal na sankcijama - "ako pređeš na religiju vladajućih bićeš pošteđ, davanja trećine uroda, nećeš m, voditi mladu nevjestu vlasteiniu pravo prve bračne noći" itd. Itd...

Začuđujuće da ni jedna religija poslušala Božije poruke iz svete knjige, nego je, suprotno tome, mnogo zla. Ovo su samo neki elementi sa kojima želim da ubijedim sagovornike o besmislu mržnje, nasljeđa koje se u porodicama, nažalost, gaje i nadalje.

Stičeš li utisak da je naša zajednica postala bliža svom okruženju zahvaljujući ovoj vrsti kontakta?

Da, i te kako se to već osjeća uvijek ima ono "ali"... U ruralnim sredinama, a ponekad u intelektualnim, još uvijek je nažalost prisutna mržnja prema Jevrejima. Naše okruženje se mnogo izmijenilo. Nema više starih poznanika, komšija, prijatelja i drugova, saradnika u preduzećima, radnim organizacijama, drugim radnim asocijacijama. U ovom gradu, ne samo u ovom, nego i drugim, došli su neki novi ljudi. Što se mene pobornik sam razmjene ideja i ljudi, nisam pobornik da došljaci nameću način života, vršeći presiju na starosjedioce. Nažalost to se ovdje događa. Meni i našim članovima svakodnevno dolaze ono malo preostalih lica, koji sa sjetom govore o zajedničkom življenju i razumijevanju, ali svi sa dozom straha iznose svoje mišljenje. Zbog toga sam često zabrinut. Naime, brine me to što ljudi vode više brigu o svjetskim problemima, a zapuštaju probleme u našim odnosima. Kada me neko upita sa povišenim tonom: "Šta vi radite ono Palestini"? Postavim kontra pitanje šta se ti brineš, zar si ti Palestinac? Koliko znam ti si ono Bosanac kao i ja, sredimo naše odnose, a oni neka sređuju svoje!"

Imao si bezbroj susreta sa ljudima, koji ti je bio naročito upečatljiv?

- Trebalo bi mi mnogo prostora da to opišem, ali izdvojiću dva. Čekajući u redu da izvadim katasterski izvod za privatni stan u kojem živimo, čuo sam kako jedan iz reda pita kolegu - Šta ti čekaš? "Ma eto da vidim ko je vlasnik mog stana, hoću da ga otkupim. Čuo sam da je neki Čifut". Uslijedio je odgovor: "Ajde bolan, kontaj da si riješio problem, njih je Hitler pobio, ali šta ću ja stanujem u vakufskoj zgradi?" Drugi susret oprečan je. Prilazi mi čovjek i pita: "Ne znam kako da se zahvalim Jevrejima Sarajeva, jer sam, u najteže vrijeme opsade

Sarajeva, dobijao besplatne lijekove, skoro dvije godine besplatno se hranio u vašem restoranu, a što je najvažnije, u vašem transportu poslao sam ranjenog rođaka na liječenje u inozemstvo. Moj odgovor je bio: "Ne treba da nam zahvaljuješ, nego pričaj to onima koji nas mrze, to nam je najveća zahvala".

U jednoj od najljepših liturgijskih molitvi "Ahava raba" (Velika ljubav) koja je posvećena Bogu i Tori, pojmovi UČITI i PODUČAVATI, navode se kao uzvišeni ideali. Da li su ti knjige iz naše biblioteke, u kojoj provodiš mnogo vremena, dragocjena pomoć u ovom nastojanju?

- Da, ali na žalost, za takav studiozan rad bi trebalo mnogo, mnogo vremena, a ja sam u sutonu svoga životnog puta, prebrodio sam 26.000 dana. Koristim mnoge knjige koje imamo, ali vjerujte mi da sam gro stvari naučio od franjevaca, koji Mojsijevo petoknjžje, tj. Stari zavjet - Bibliju, izvrsno poznaju. Saradivao sam i sa ostalim vjernicima, Jehovinim svjedocima, Adventistima, Hari Krišnom, Protestantima, Kalvinistima, Dominikancima i vjernicima Islamskih religija i stekao sam ubjedenja da smo svi jedno, ali to jedno izgovarimo i molimo na raznim jezicima, pa nas valjda zbog toga nazivaju - "oni drugi".

Koliko mije poznato, naša Zajednica je imala prije Drugog svjetskog rata veliki broj izuzetno vrijednih knjiga. Da li su barem neke od njih spašene iz lomače Holokausta?

- Uzmimo primjer Sarajeva. U Al kaI grandi (Velikoj sinagogi) današnjem Bosanskom kulturnom centru, imali smo biblioteku, i ne samo biblioteku nego i dnevnik, Pinhase, knjige rođenih, vjenčanih i umrlih,

oko 300.000 evidentiranih jedinki. 1941. godine 15 dana gorila je lomača koja je zatirala naše bitisanje u ovom podneblju. Sada u biblioteci imamo oko 5.000 knjiga, koji su sačuvani po kućama naših komšija. U našoj biblioteci imali smo priliku da vidimo i pročitamo nekoliko sjajnih knjiga na našem jeziku, koje su objavljene u ediciji biblioteke NER MICVA u Beogradu čiji je urednik rabin Isak Asiel. One nam omogućavaju da saznamo neke od stanovišta velikana jevrejske misli o judaizmu, jevrejskom narodu, hazarima, tajni mikve i dr.

Da li članovi naše zajednice, kao “narod Knjige” znaju za postojanje ove literature? U kojoj mjeri čitaju knjige ovakvog sadržaja?

- Na žalost moram reći da se za ovu tematsku obradu interesuju više pripadnici drugih religija, koji na raznim simpozijima i panel diskusijama obrađuju tematiku judaizma. Jevrejska malobrojna omladina i mlađa populacija nije zainteresovana za ove teme. Čudno! Zašto - na to ne mogu odgovoriti, iako stalno razgovaram s njima na ovu temu. Možda što su opterećeni životnim problemima zaposlenja i preživljavanja.

U svakoj knjizi iz pomenute edicije je citat iz “Priča Salamonovih” 6;23, koji glasi: “Jer je zapovjest žizak i Tora vidjelo”, što dokazuje daje Tora srce jevrejskog bića i snaga našeg trajanja kroz vijekove. Koje su sve aktivnosti koje poduzima Vjerska sekcija, da bi naše članove upoznala sa osnovnim postulatima Judaizma?

- Na ovo pitanje moram odgovoriti u dva aspekta. Prvi je da članovi Jevrejske zajednice prilaze jevrejskoj religiji više iz tradicionalnih osjećanja, da bi se podsjetili svojih predaka i njihovih običaja. Drugi aspekt je čisto religiozni koji je manje zastupljen, jer mlađi svijet a i mi stariji koji svoje životne korjene storišmo u društvenom uređenju, gdje su religije bile marginalne, nemamo razvijen religiozni kult, znači treba ga obnoviti, a to nastoji Vjerska sekcija.

Dobar dio naše omladine školovan je u Izraelu. Oni govore ivrit, obrazovani su, posjeduju osjećaj jevrejskog identiteta. Da li su oni uključeni u rad Vjerske sekcije?

- Jesu, ali ne svi. Međutim, ako tražimo od njih da se uključe u pojedine programske zadatke, rado se prihvatir zaduženja. Trebamo to shvatiti, jer evo ja se sjećam svoje mladosti, kad me je otac ubjeđivao da čitam dijelove Tore - Mojsijevog petoknjižja, pa kad sam pročitao „I svijetlo dođe i ako tama vladaše”, meni je to bilo nerazumljivo. No, danas to shvatam. Takvi su danas i ovi mladi. U svojim tekstovima za “Jevrejski glas”, često ukazujem na informaciju da su Vlada i jevrejske zajednice Holandije izrazili spremnost da finansijski pomognu revitalizaciju kulturnog života i obrazovanja u jevrejskim zajednicama koje su fizički uništavane u Holokaustu. Koliko znam, sem projekata za revitalizaciju Muzeja Jevreja, sa kojima smo aplicirali, ne radi se na drugim programima. Imamo mi mnogo ideja, ali uvijek se pitamo koliko su oni realni: program za zapošljavanje naše omladine i nezaposlenih članova, program za adaptaciju Hrama na Bjelavama za stacionar i ambulantu, koji bi pomogao starim i iznemoglim, zatim program za otvaranje pogona za proizvodnju humanitarne opreme-pelena, podmetača, priručnih pomagala za iznemogle, te niz drugih programa. No, sve je to vezano za teškoće sa

administracijom, ekonomskim elaboratima i sl. Na tome radi jedna inicijativna grupa na čelu sa ing. Jozefom Kamhijem. Pored ovog našeg iniciranja programa, zalažem se za to da bi sa sredstvima koje dobijamo, mogli ostvariti ne samo obogaćenje bibliotečkog fonda, nego i više gostovanja vrsnih intelektualaca iz jevrejske populacije, koji bi ne samo za naše članstvo nego i ostale trebali ostvarivati panel diskusije na mnoga nerazjašnjena pitanja, koja nisu dovoljno prisutna u svijesti naših sugrađana. Trebali bi početi sa radnju sa jevrejskim zajednicama iz našeg okruženja tj. bivše Jugoslavije a nakon toga proširiti i na druga područja Balkana i Evrope.

I na kraju, zahvaljujem ti se na odvojenom vremenu, za ovaj razgovor, u želji da te, kao bivšem vazduhoplovcu, prati vedro nebo i bezbjedan let! - Hvala, moram da izustim eno - eh - moji letovi su prošlost, a sada plovim ka posljednjem letu, (što je na žalost neminovnost) u želji da bar jedan djelić mog razmišljanja prihvati neko i nastavi sa novim, modernijim i snažnijim oblicima angažovanja u cilju da se naše potomstvo održi i u budućnosti, da ih okruženje prihvati bez recidiva prošlosti, animoziteta i anatemama, kao prijatelje koji su “krivi” samo za to, što očuvaše milenijsku tradiciju jednog vjerskog ubjedenja, evo 5764. godine.

Preneseno: EL MUNDO SEFARAD: [Razgovori S Povodom Moris Albahari - EL MUNDO SEFARAD \(wikidot.com\)](#)

Mezusa, djelo ruku čika Morisa Albaharija, zihrono livraha, “maksuzija za tebe, da imaš u Jerusalimu, od drveta iz avlije sarajevskog hrama”...

Deset mjera nezlobivosti spušteno je na ovaj svijet; čika Morisa zapade devet, a jedna ostali svijet!!!

Bila je čast poznavati ga i učiti od njega!!!

Mudraci vjere vele: Pravednici su i kada umru živi, a zlikovci su i za života mrtvi!

Sekularni mudraci vele: Legende ne umiru, pa neće ni Moco!!!

Ukratko, rijedak koncenzus...

Tee nafšo cerura bicror ahajim!!!

Neka bi mu duša bila vezana u snop živih!!!

Izvor: ELIEZER PAPO, Facebook

Kako protiv govora mržnje u školama?

PIŠE: Ivana Golijanin

pitanjem slobode izražavanja i njenog (ne)prisustva u javnom diskursu. Učenici/e su imali priliku da, skupa sa predavačima, promišljaju o medijskom prostoru u kojem se perpetuiraju neke od višestruko zabrinjavajućih implikacija govora mržnje. Tako su predavači učenicima/učenicama postavljali pitanja na koja bi svi morali potražiti odgovore. Kada pravo na slobodu govora nije adekvatno pravo za izražavanje mišljenja? Gdje je granica preko koje se ne smije ići u upotrebi prava na slobodu izražavanja? Na koji način zakon reguliše ta pitanja? Kako prepoznati govor mržnje u neposrednoj okolini i reagirati na njega?

„Doista mi je drago što se ovakvim radom djeci skreće pažnja na ovu tematiku, veoma značajnu u današnjem vremenu, kao i što se navode na razgovor i diskusiju o istoj. Mržnja proizlazi iz straha, a naučiti i razgovarati sa djecom kako pobijediti strah od drugog, obgrliti njegove razlike i naučiti nešto od njega, misija je svih nas. To je pravac u kojem želimo usmjeriti njihovo odrastanje i sazrijevanje, te formirati ličnosti koje ne mrze, ne preziru, već se zauzimaju i bore protiv mržnje i njenih gorkih plodova usmjerenih protiv drugačijeg“, rekla je Emina Mujan, direktorica OŠ „Mula Mustafa Bašeskija“.

Učenici i učenice su podijelili vlastita iskustva, te su se neki od njih osvrnuli na oblike mržnje zasnovane na

Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo „La Benevolencija“, uz podršku Evropske unije i Vijeća Evrope, te u saradnji sa TPO Fondacijom pokrenulo je projekat edukacije učenika i učenica osnovnih i srednjih škola sa područja općine Centar i Stari Grad o govoru mržnje, antisemitizmu, islamofobiji, ksenofobiji, Jevrejima u Bosni i Hercegovini, te Holokaustu, kao i svim drugim oblicima isključivanja drugog iz sociokulturne zajednice. Aktivnosti, koje su dio zajedničkog programa Evropske unije i Vijeća Evrope „Horizontal Facility za Zapadni Balkan i Tursku 2019-2022“, uključuju širok spektar predavanja i radionica sa ciljem da se što bolje osvijeste problemi sa kojima se društvo u kojem živimo suočava u borbi protiv rasizma, ksenofobije i diskriminacije na etničkoj osnovi.

Projekat je započet temom „Govor mržnje i posljedice“ koju su Vladimir Andrlje, potpredsjednik JKPHD „La Benevolencija“ i Igor Kožemjakin, hazan/predmolitelj sarajevske Sinagoge, učenicima predstavili u dva dijela i to u školama OŠ „Saburina“, OŠ „Mula Mustafa Bašeskija“, KŠC Opća - realna gimnazija, Bošnjačkoj gimnaziji i Srednjoj školi za tekstil i dizajn. Prvi dio je obuhvatio definiranje pojma, zatim mapiranje „istorije bolesti“ govora mržnje, i uspostavljanja uzročno-posljedičnih veza sa

netoleranciji, diskriminaciji manjina, imigranata i podjele na vakcinisane i nevakcinisane, koja je proizvod recentne epidemiološke situacije. Aktualiziranje teme sprovelo se kroz primjere i radionicu temeljenu na principu filozofije za djecu. Ukupni cilj radionice je bio isticanje važnosti koju ima empatija u procesu prihvatanja i razumijevanja problema koji uzrokuje široko rasprostranjen govor mržnje u javnom i privatnom diskursu.

„Mislim da je ovo jedna nova i zanimljiva vrsta učenja o ovim temama, naročito zato što smo o njima jedino govorili na časovima povijesti. Drago mi je što su radionice i razgovori bili interaktivni jer smo svi dobili priliku da iznesemo svoje mišljenje. Mislim da mladi ljudi moraju raditi na borbi

na polju znanja i opšte informisanosti o spomenutoj temi, i govore nam o nužnosti daljnog aktivnog angažmana na polju osvještavanja obrazovnih institucija o govoru mržnje i njegovim posljedicama.

Udruženje „La Benevolencija“ korisnik je zajedničkog programa Evropske unije i Vijeća Evrope „Horizontal Facility za Zapadni Balkan i Tursku 2019-2022“. Stavovi izraženi u ovom tekstu odgovornost su autora i ne predstavljaju zvanične stavove Evropske unije i Vijeća Evrope.

Hagia Sophia: Sveta Mudrost je ženskog roda

AUTOR: ZILKA SPAHIĆ ŠILJAK / 25.07.2020.

Protivim se nasilju, jer kada se čini da je u službi dobra, to dobro je Privremeno, a zlo koje učini je trajno. (M. Ghandi)

Čitajući refleksije, komentare, kritike i argumentiranje za i protiv pretvaranja Hagia Sophie (turski: *Ayasofya*) u džamiju, pitala sam što je u tom činu sveto i mudro. Sam naziv ove monumentalne građevine na grčkom *sofia*, Σοφία znači mudrost, ali ne bilo kakva mudrost, već Sveta mudrost, božanska mudrost, odnosno moć da potvrdimo istinu mudrim argumentima koju smo gnosom intuitivno dosegнули.

Gnosa, kao duboko znanje o suštini stvari, u gnostičkim tradicijama se odnosila za sveto znanje, objavu i, na koncu, na dušu svijeta u femininom obliku. Iako se veže uz rano kršćanstvo, gnosticizam je ipak još stariji i, kako gnostički znalci vole kazati, mnogo je više od religije: to je način života i bivanja u svijetu.

Koncept *sofia* nalazimo u većini istočnih religijskih tradicija. U hinduizmu to je *shakti* (sanskrit: personifikacija ženske mudrosti), u budizmu je to suosjećajna *bodhisatva*, u kršćanstvu ona je Majka Marija (*theotokos*), dok se, primjerice, u jungovskoj psihologiji *sofia* definira kao ujedinjujuća moć maskulinih i femininih arhetipova (*anima* i *animus*) i nižeg sebstva s višim spiritualnim sebstvom (*gnosis*).

Ono što je ključna važna karakteristika sofie u gnosticizmu je to da je ona u stanju shvatiti paradoks i ideju da dva različita stajališta mogu biti istinita.

ZILKA SPAHIĆ ŠILJAK

Argumenti koji se mogu čuti ovih dana među muslimanima: da, i oni (kršćani) su nama oduzeli Alhambru i porušili džamije na Balkanu, pa sada, primjerice, u Beogradu ima samo jedna, ili srušili su stotine džamija u proteklom ratu u Bosni i Hercegovini, ne mogu biti izgovor za politike polarizacije, izolacije i podjela

Ako je sofia Sveta mudrost, kreativnost, inteligencija, božansko, inspiracija i duša svijeta, kako onda razumjeti čin pretvaranja Aja Sofije u džamiju kao mudar čin?

Kako može biti mudro upirati prstom u oko drugome kojem si oduzeo njegovu svetinju, pretvarajući je u svoju svetinju?

Kako nešto može biti sveto ako je osvajački uzeto kao tuđi *hak* (pravo)?

Ako je poslanik Muhammed (mir neka je na Njega) garantirao živote, čast, imetak i hramove kršćana u svom pismu monasima manastira Sveta Katarina na Sinaju, onda muslimanima to treba da bude uzor i naputak za sva vremena, jer se pismo upravo tako i završava:

”I sa sljedbenicima Knjige raspravljaj na najljepši način, ne s onima koji su nepravedni, i recite: ”Mi vjerujemo u ono što se objavljuje nama, i u ono što je objavljeno vama, a naš Bog i vaš Bog jest – jedan, i mi se Njemu pokoravamo.” (Kur’an, 29:46) ... Nitko iz redova muslimanske zajednice do Dana uskrsnuća i do prestanka života na Zemlji ne smije se suprotstaviti ili prekršiti ovu povelju, koju je napisao Muhammed ibn Abdullah svim kršćanskim zajednicama uz uvjet da se ona strogo ispunjava i primjenjuje.” (citirano u Rešid Hafizović, *Muslimani u dijalogu drugima i sa sobom: svetopovijesne i hijeropovijesne paradigme*, Sarajevo: El Kalem, 2002.,104.).

Veleljepna zgrada Aja Sofije koju je car Justinijan sagradio početkom 6. stoljeća, a od otomanskog osvajanja 1453. godine je korištena kao džamija do 1934. godine, da bi je aktuelna vlast Turske 2020. i zvanično vratila u status džamije, nije prva i jedina građevina i hram koji su doživjeli ovakvu sudbinu.

Muslimani i kršćani su osvajajući određene teritorije mijenjali namjenu crkava i džamija i daleko bi nas odvelo da nabrojimo samo one najveće po Evropi, Aziji i Africi, no to nije namjera ovog teksta.

Argumenti koji se mogu čuti ovih dana među muslimanima: da, i oni (kršćani) su nama oduzeli Alhambru i porušili džamije na Balkanu, pa sada, primjerice, u Beogradu ima samo jedna, ili srušili su stotine džamija u proteklom ratu u Bosni i Hercegovini, ne mogu biti izgovor za politike polarizacije, izolacije i podjela.

Ako se stalno krećemo u krugu nasilja, prisvajanja i dominacije nikada nećemo biti u stanju dosegnuti Svetu mudrost i nikada nećemo moći očistiti naša sjećanja i povijest od zlopamćenja, jer će se uvijek netko sjećati jednog dijela kruga nasilja.

Ako je Sofija sveta mudrost, kreativnost, inteligencija, božansko, inspiracija i duša svijeta, kako onda razumjeti čin pretvaranja Aja Sofije u džamiju kao mudar čin

Nastojeći razumjeti paradoks da jednu građevinu sa simbolički važnim imenom Sveta Mudrost (Hagia Sophia) svojataju svi i polažu pravo na nju: jedan dio muslimana doživljava je kao svoju zaostavštinu (vakuf sultan Fatiha) i raduju se vraćanju njenog statusa u džamiju, da se s druge strane kršćani osjećaju isprovocirano jer jednom oduzeta crkva sada iznova postaje džamija, i da s treće strane sekularisti ovaj čin razumijevaju kao napad na temelje sekularnog poretka, sjetila sam se kako su Svetu mudrost uprisutnile tri žene.

Prije deset godina sam upoznala tri žene, liderice u svojim vjerskim zajednicama koje su pokazale kako se Sveta mudrost zrcali u praksi.

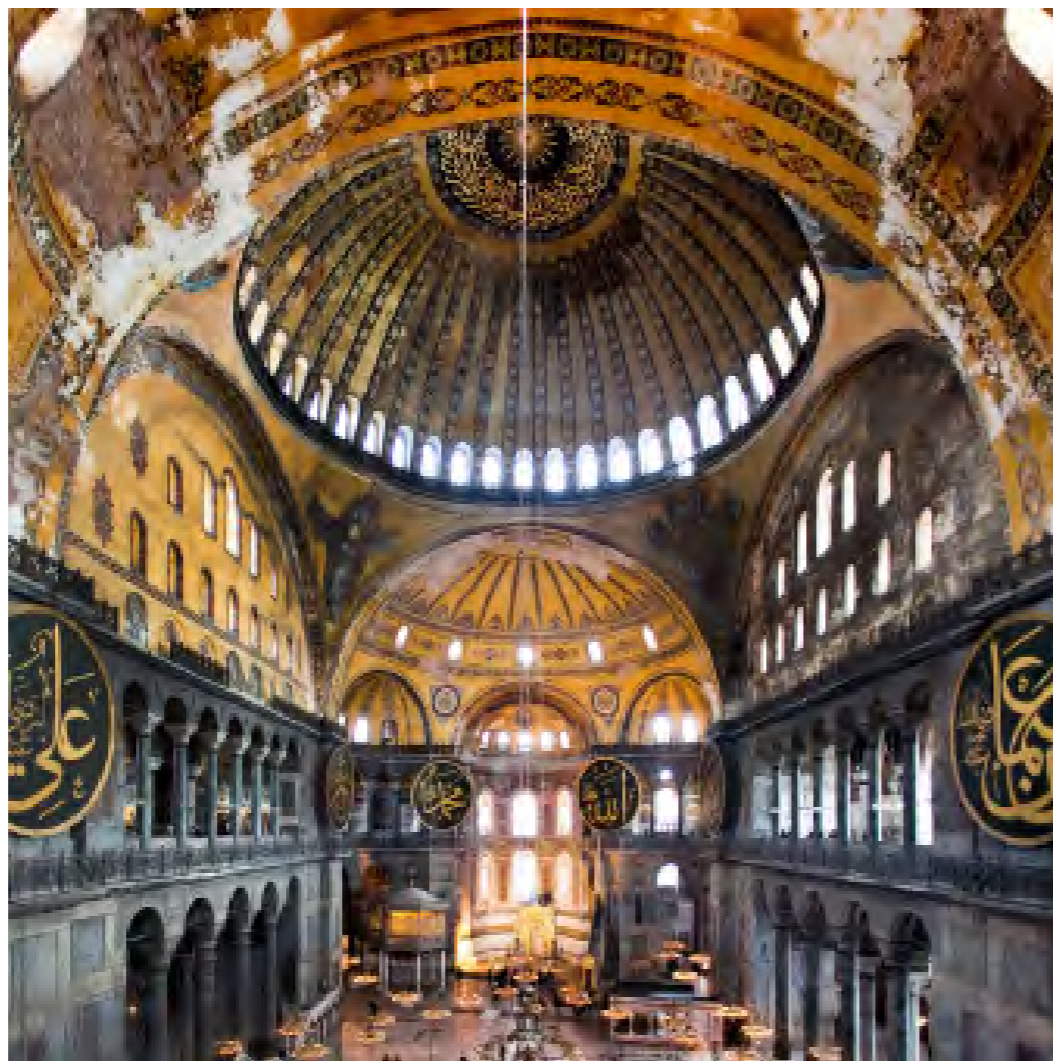
Rabinku Miriam Hamrell sam prvi put srela u Novom Sadu kada je gostovala u sinagogi na jednom seminaru.

Zajedno s profesorom Milanom Vukomanovićem i profesoricom Zoricom Kuburić iz Beograda sam otišla u sinagogu zainteresirana da upoznam ženu koja je rabin.

Znala sam da još 1972. godine kada je Sally Priestand zaređena za prvu rabinku, u reformiranim jevrejskim zajednicama u Americi postoji takva praksa, ali je ovo prilika i da se i sretnem s jednom od njih. Nakon toga sam, tijekom mog boravka u Americi imala priliku gostovati u njenoj sinagogi i svjedočiti Svetoj mudrosti na ženski način.

Jedne subote sam u Santa Monici (dio Los Angelesa) otišla na Šabat molitvu u sinagogu Ahavat Torah koju vodi rabinka Miriam. Dok sam sjedila i uživala u molitvi i pjevačkim sposobnostima njenog kantora (slično kao mujezin u islamskoj tradiciji) koji je bio profesionalni operni pjevač, netko me je potapšao po ramenu i rekao Selam alejkum (mir neka je na tebe).

Prijatno iznenađena sam u redu iza sebe vidjela

muslimanku s hidžabom na glavi koja mi je došapnula: "Dolazim često ovdje da uživam u ovoj divnoj molitvi".

Kada se molitva završila uslijedio je ručak na kojem su dominirali veliki lonci supe i paprikaša na mađarski način koje rabinka Miriam priprema skoro svake subote za svoje članove. Objasnila mi je da su njeni roditelji za vrijeme Holokausta protjerani iz Mađarske i da je od njih naučila kuhati mađarska jela. Svojim propovijedima i ukusnim paprikašom Miriam nadahnjuje i hrani svoje članove i članice sinagoge. Kad su srce i duša ispunjeni, valja i trbuh nahraniti, uz osmijeh pojašnjava Miriam.

Mahnula je rukom i pozvala dvije žene da nam se pridruže. Predstavila mi je Sorayu Frysinger, voditeljicu Nakšibendijske sufijske zajednice i Janet Bregar, pastoricu Janet Bregar, sljedećim riječima: "Draga moja Zilka, ove dvije hrabre žene zajedno sa mnom vode ovu Božju kuću".

Zaprepašteno sam gledala i ništa mi nije bilo jasno.

Miriam je nastavila objašnjavati da je njena zajednica mala i da u Los Angelesu ne mogu sami kupiti ili iznajmiti zgradu jer su nekretnine preskupe, pa se onda dogovorila s muslimankom i kršćankom da udruže snage i sredstva i zajedno iznajme zgradu koja će služiti kao džamija petkom, sinagoga subotom, a crkva nedjeljom.

Ako se stalno krećemo u krugu nasilja, prisvajanja i dominacije nikada nećemo biti u stanju dosegnuti Svetu mudrost i nikada nećemo moći očistiti naša sjećanja i povijest od zlopamćenja, jer će se uvijek netko sjećati jednog dijela kruga nasilja

Ostalim danima tijekom sedmice po dogovoru je koriste sve tri zajednice za različite obrazovne programe.

Na moje ushićenje nastavila je dalje objašnjavati da se pozornica i molitveni prostor preuređuju tako što svaka zajednica postavlja svoju scenografiju i popratne sadržaje koje zahtijevaju jevrejski, kršćanski i muslimanski obredi.

Primjer malih vjerskih zajednica koje su se iz ekonomskih razloga udružile, a onda shvatile koje koristi imaju od toga – upoznavanje drugih religijskih tradicija, otvaranje dijaloga, zajedničke obrazovne i humanitarne akcije

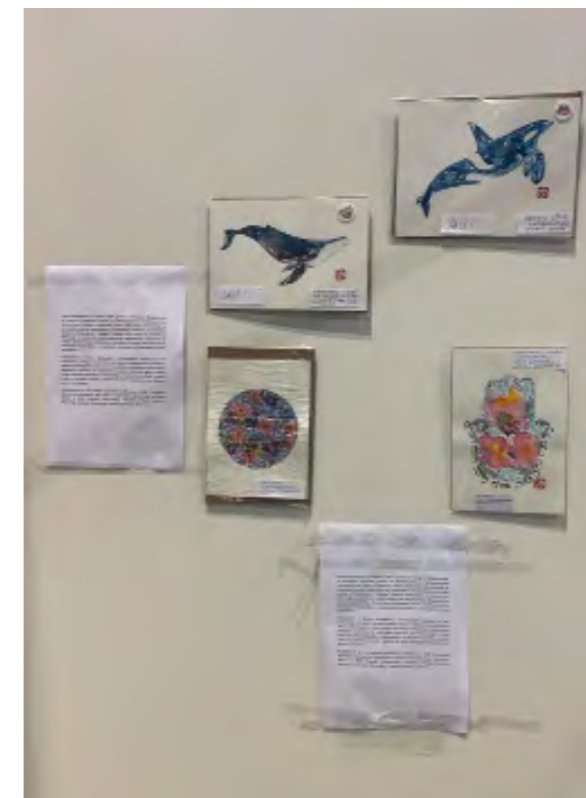
i njegovanje komšijskih i prijateljskih veza u ovim zajednicama.

Tri žene su uspjele napraviti multireligijski model sinagoge-crkve-džamije koje kreiraju specifičnu sinergiju jedinstva u različitosti. One nas mogu podučiti Svetoj mudrosti zajedništva i dijaloga, i da kada smo spremni da otvorimo srce prema drugome istovremeno otvaramo vrata kozmosa za Milost i Svjetlo.

Ovo su uradile tri žene, pa se pitam bi li Sveta mudrost na ženski način mogla biti model za Aja Sofiju i da se tako razriješi navedeni paradoks: da ona petkom bude džamija, subotom sinagoga, nedjeljom crkva, a tijekom sedmice da bude muzej?

Iako nisam sklona rodnom esencijalizmu, ipak mislim da bi Sveta mudrost ženskog roda mogla biti rješenje za Aja Sofiju, ali i druge građevine koje su osvajači u različitim dijelovima svijeta pretvorili u objekte svoje sujete, veličine ili nacionalnog ponosa, što je sve karakteristika idolopoklonstva.

Diplomatski zimski bazar 2022.

Jevrejska opština u Sarajevu učestvovala je ove godine na Diplomatskom zimskom bazaru 2022. Svrha Zimskog bazara je da ambasade, organizacija civilnog društva i ostale zainteresovane institucije, prodajom svojih proizvoda prikupe novac koji će donirati za pomoć i podršku mladim ljudima u BiH kojima je pomoć potrebna.

Na Bazaru smo zahvaljujući angažmanu naših Bohoreta, našoj kuhinji kao i Sekretarijatu ponudili Jevrejska jela - bosanske sefardske specijalitete i jela karakteristična za Bliski istok.

Ovdje želim da se zahvalim svim našim volonterima i ostalim koji su bili uključeni u organizaciju našeg učešća na Diplomatic Winter Bazaar 2022.: Lauri Ostojić za dulse

di naranja, Blanki Kamhi, Antoniji Grujičić za burikitas, Kiki Raus za fritulikas, Sandri Štern za zeljanicu, Jadranki i Vlatku Vinšalek za haroset, Raheli Džidić za buririkitas, salate i sosove, Nataši Tabori za falafel i humus, Ranki, Mladenu i Mariu iz naše kuhinje za pašas, zeljanicu od macesa i haminadu jaja, Zlati i Danilu Nikolić za krofne, Hannah Kaunitz za dizajn plakata, Sonji Elazar za pomoć kod redakcije i lekture sefardskih naziva jela koja su bila istaknuta na plakatu i za donaciju 5 svojih knjiga "Iz albuma bosanskih Sefarda", Jasminki Kalauzović i timu Male škole i posebno djeci iz Male škole za predivne čestitke, Anni Kožemjakin za njene likovne radove (slike i čestitke - kaligrafija, akvarel), Pavlu Kaunitz za odabir knjiga za naš štand, Tomi Radovanoviću koji je džoker u rukavu i svakako Željku Samek i Ensaru Hadžić za pomoć oko pripreme i uređivanja našeg štanda.

Želim posebno da istaknem angažman Zlate Nikolić na animiranju naših Bohoreta, nezamjenjivu Maju Čuković i Jakicu Levi koji je bio zadužen za transport ljudi i svega ostalog, koji su u svakom trenutku bili na raspolaganju za svaku moguću pomoć koja je bila potrebna.

Zahvaljujem se svima koji su kupili ulaznice i onima koji su dali dobrovoljne priloge.

Na kraju posebno želim da istaknem angažman naših Bohoreta koje su dežurale na našem štandu i uradile divan posao: prodale gotovo svu hranu (osim krofni kojih je nešto ostalo) i nešto dječijih čestitki i knjiga. To su: Zlata Nikolić, Maja Čuković, Jadranka Vinšalek, Rahela Džidić, Gordana Zekić i Anja Kovačević.

Elma Softić-Kaunitz

Prodali smo 40 ulaznica za Bazar i tako prikupili	400 KM
Prikupili smo još dobrovoljnih priloga u iznosu od	100 KM
Ukupno prodatih proizvoda	995 KM
Ukupno prikupljenih i doniranih sredstava:	1495 KM

Blagdanski putopis: Devet Hanuka običaja iz cijelog svijeta

KANTOR LAUREN PHILLIPS

U mnogim dijelovima Sjeverne Amerike, sanjamo o bijeloj Hanuki (ili priželjkujemo suprotno); ostale jevrejske zajednice – na primjer, u Australiji – obilježavaju Festival Svjetla u jeku ljeta ili, kao u Aljasci, u neprestanoj tami.

Predstavljamo neke od jedinstvenih Hanuka tradicija iz devet zemalja širom svijeta – neke tropske a neke ledene – da vas inspirišemo ove godine. Koje običaje vaša porodica štuje tokom blagdana?

KUBA

U svojoj kuhinji, Kubanci koriste banane za kuhanje (plantain) na sličan način kao što Amerikanci i Kanađani koriste krompire: prave pire, peku ih i prže. Ne čudi nas, onda, da kubanski Jevreji prave pržene banane za kuhanje, inače poznate kao *tostones* ili *patacones*, kada obilježavaju Hanuku.

SIRIJA

Jevreji Alepa bili su potomci sefardskih Jevreja protjeranih iz Španije 1492. godine. Kada su konačno pronašli utočište u Siriji, zakleli su se da će paliti dodatni *šamaš* (pomoćnu svijeću) tokom Hanuke u znak zahvalnosti.

Današnja Sirija je potpuno drugačija zemlja. Ove Hanuke, razmislite o prisvajanju sirijske Jevrejske

tradicije paljenja dodatnog *šamaša* kao gestu solidarnosti sa izbjeglicama koje su napustile Siriju u potrazi za zaklonom i mirom.

FRANCUSKA

U vinarskoj regiji Avinjon na jugu Francuske, običaj je završiti Šabat koji pada tokom Hanuke otvaranjem nove boce ili bačve vina.

Nakon Havdale, Jevreji bi obilazili svoj kvart od kuće do kuće, probavajući vina i nazdravljajući prazniku. Fantastičan je način da se izgradi zajednica i da se obilježi blagdan sa porodicom i prijateljima.

MEKSIKO

Na španskom je Hanuka poznata kao *Januca* ili *Lucenarias* – fešta svjetala. Meksička djeca igraju igru zvanu *toma todo* (pobjednik nosi sve), sličnu varijanti drajdela koju igramo, osim što gornja površina ima šest strana umjesto četiri. *Toma toda* drajdel poznat je kao *pirinola*.

Za pravo multikulturalno iskustvo, meksički Jevreji često slome pinjatu u obliku drajdela punjenu hanučkim drangulijama i slasticama.

ITALIJA

Na Tiša beav, čitamo Tužaljke, često u potpunoj tami.

Postoji italijanski običaj čuvanja svijeće koja nam je omogućavala da čitamo na kako bi pripalili menoru tokom Hanuke.

Na Tiša beav, žalimo razaranje Svetog Hrama; na Hanuku, slavimo njegovo ponovno posvećenje. Korištenje iste svijeće za oba događaja ih povezuje: za Tiša beav smo tužni, ali za Hanuku se veselimo dok ponovno palimo to isto svjetlo kao *šamaš* za naš festival slobode.

KURDISTAN

Iako Jevreji više ne žive u Kurdistanu, mnogo kurdskih Jevreja još uvijek štuje dva neobična Hanuka običaja.

Prvi je sličan davanju Hanuka *gelta*, ali sa zapletom: sedmicu prije blagdana, djeca zaključavaju vrata svojih soba. Roditelji im moraju plaćati kovanicama kako bi ušli.

Drugi običaj razvili su Jevreji koji su bili previše siromašni da bi kupili *hanukiju*. Koristili su ljuske od jaja kao posude za fitilje i ulje, paleći potreban broj ispućalih ljuski svaku noć.

Budite kreativni i pronađite druge načine da prenamijenite svakodnevne predmete kao znak svjetla i nade za Hanuku!

MAROKO

Jevreji u Maroku produžili su radost Hanuke u deveti dan, koji je kasnije postao poznat kao „dan *šamaša*“. Na taj dan, djeca bi išla od kuće do kuće kupeći ostatke Hanuka svjećica. Potom, pravila bi veliku vatru, plešući i pjevajući oko nje, i skačući preko nje.

Vjerovalo se da preskakivanje vatre donosi sreću. Neudane žene bi preskakivale vatru u nadi da će se udati. Udate žene sa poteškoćama da zatrudne bi preskakivale vatru u nadi da će biti blagoslovljene djetetom.

(Usput: Još jedan zabavan način da se prenamijene viška Hanuka svijeće jeste da se tri potope u vrelu vodu, onda da se omekšani vosak uvije za brzu minijaturnu Avdala svijeću).

IZRAEL

U Izraelu, piše kantor Evan Kent, „Hanuka je blagdan bez ograničenja drugih blagdana: možemo u šoping, možemo voziti, autobusi i vozovi rade. I da, svi su u naizgled dobrom raspoloženju. *Sufganiot* pomažu da se održi atmosfera, naravno. Nemoguće je biti loše raspoložen dok se jedu krofne.“

Nastavlja: „Ali, Hanuka nije samo o krofnama, nego o cijelom gradu koji se ujedini u rijetkom izljevju kulturne solidarnosti da bi se obilježio blagdan.“

TUNIS

Sedmi dan Hanuke se podudara sa Roš hodeš tevet, početkom hebrejskog mjeseca tevet, koji je postao blagdan unutar blagdana za tunizijske Jevreje.

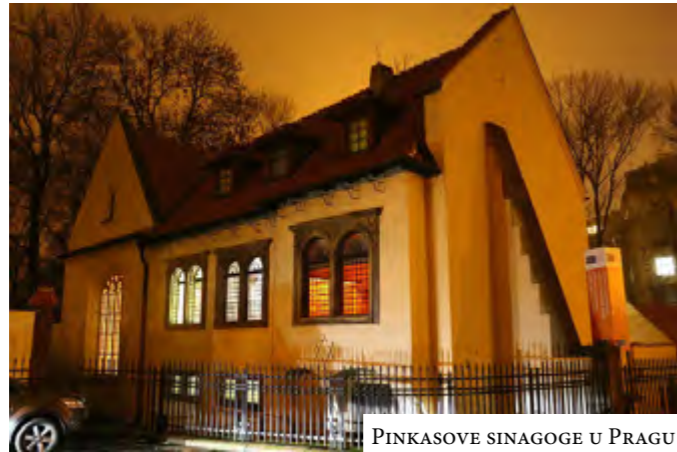
Poznat kao *Hag abanot* (Festival kćerki), djevojčice i žene slave hrabro djelo Jeudit, jevrejske žene koja je spasila jevrejski narod ubijanjem generala kojeg je poslao Antiohus, zli vladar Sirijsko-Grčkog Carstva.

Povodom tog dana, žene ne bi radile, posjećivale bi jedna drugu, jele krofne ili kolače od meda. Blagdan je bio osobito poseban za zaručene djevojke koje se spremaju za udaju u nadolazećoj godini.

Želimo vam Hanuku ispunjenu ljubavlju, svjetlom, i obilježavanjem vaših omiljenih porodičnih običaja!

JEVREJSKE ZAJEDNICE U EVROPI

ČEŠKA

PINKASOVE SINAGOGE U PRAGU

Prvi pisani zapisi o prisustvu Jevreja u Češkoj datiraju još iz X stoljeća. Naseljavali su tadašnja praška predgrađa na Maloj Strani i Višehradu. Bili su to trgovci, koji su uvozili zlato u Češku. Naselja su imala veoma mali stepen autonomije s niskim stepenom pravne zaštite. Nakon Prvog krstaškog rata, koncem XI stoljeća pomenuta naselja će nestati i naselit će dio grada Jozefov, koji se i danas u svakodnevnom govoru spominje kao Jevrejski kvart.

Jozefov je dio Praga, kog je preko 800 godina naseljavala jedna od najvećih jevrejskih zajednica u Evropi. Do 1848. prostor na kom su živjeli bio je ograđen zidovima. Živjeli su u getu. Pod vladavinom Jozefa II 1781. ediktom je ukinut veliki dio zabrana koje se odnose na Jevreje. Jevreji su u znak zahvalnosti, tom dijelu grada, dali ime Jozefov.

Nedaleko od Pinkasove sinagoge u Pragu, nalazi se najstarije jevrejsko groblje u Evropi, simbolično nazvano 'kuća života', nastalo u prvoj polovini XV stoljeća sa više od 12.000 nadgrobnih spomenika. Zbog nedostatka prostora, tijela su sahranjivana u 12 nivoa. Više od 300 godina to je bilo jedino mjesto gdje su sahranjivani Jevreji.

Tokom stoljeća, Jevreji koji su naseljavali prostor tadašnje Češke, dijelili su sudbinu Jevreja Srednje Evrope, česti pogromi i sve što je dolazilo kao posljedica višestoljetnog antijudaizma.

Ipak, u XIX stoljeću životna situacija Jevreja u Češkoj će se znatno poboljšati. Stiču slobodu kretanja, naseljavanja, vjenčavanja i drugih sloboda. Unutar jevrejske zajednice javit će se dvije struje: jedna cionistička, koja je zagovarala čvrst jevrejski identitet i jedna asimilatorska, koja se zbližavala sa njemačkom i češkom kulturom, tako da su postajali Nijemci ili Česi, Mojsijevе vjere. Nažalost, antisemitizam je i dalje bio prisutan kao posljedica zavisti na poslovne uspjehe i postignuća pripadnika jevrejske

zajednice. Siromašniji Jevreji su se i dalje držali simbolički geta, dijelova u kojima su isključivo živjeli sa Jevrejima, osjećajući se na taj način sigurnim u svojoj borbi za opstanak.

Jevrejska zajednica u Češkoj prije II svjetskog rata brojala je preko 120.000 članova. Prema nekim podacima 30.000 članova je uspjelo da emigrira, dok se smatra je oko 80.000 Jevreja deportovano preko Terezina, glavnog sabirnog logora, u ostale logore Evrope. Tačan broj ubijenih čeških jevrejskih žrtava holokausta nije poznat.

Od događaja iz novije istorije, Baršunasta revolucija 1989. je uveliko doprinijela pozitivnim promjenama unutar češke jevrejske zajednice. Ranije strogo kontrolisani rad jevrejske zajednice od strane sovjetskog komunističkog režima doživio je procvat jevrejskog vjerskog i kulturnog života. Razvija se izdavačka djelatnost. Osnivaju se institucije koje podučavaju o istoriji i kulturi Jevreja u Češkoj, Jevrejski muzej u Pragu i Arhiv Jevrejskog muzeja u Pragu, kao i spomen-obilježje u Terezinu. Osnovana je jevrejska osnovna i srednja škola. U turističkoj ponudi Praga mogu se naći i 'Jevrejske ture Praga'. Otvaraju se jevrejski restorani sa kašer ponudom. Kuriozitet je svakako i prvi jevrejski kašer boutique King David hotel, jedini u Centralnoj Evropi.

Danas u Češkoj postoji deset jevrejskih zajednica koje su organizovane u Federaciju jevrejskih zajednica i imaju preko 4000 registrovanih članova. Zajednice su veoma aktivne u zaštiti jevrejskog identiteta i promociji jevrejske kulture.

SLOVAČKA

Kao i za Češku, prvi podaci o prisustvu Jevreja na slovačkom tlu datiraju iz X stoljeća. To su Jevreji Aškenazi, a njihovi preci su iz srednje i istočne Evrope. Prva organizovana jevrejska zajednica osnovana je krajem XIII stoljeća u Bratislavi.

Teritorija današnje Slovačke je bila u sklopu Kraljevstva Ugarske i obuhvatala njen sjeverni region oko hiljadu godina. Poslije I svjetskog rata postala je dijelom Čehoslovačke. Na teritoriji Slovačke postojalo je 17 srednjovjekovnih jevrejskih zajednica. Kontinuitet doseljavanja Jevreji su nastavili u XVII i XVIII stoljeću. Po okončanju I svjetskog rata Slovačka je imala 227 jevrejskih zajednica. Nakon Minhenskog sporazuma 1938. dolazi do uspostavljanja klerofašističke države Slovačke pod vodstvom monsinjora Jozefa Tisoa 1939. Taj će period ujedno biti i uvod u stravična događanja koja će prethoditi.

Do II svjetskog rata Slovačku je naseljavalo preko 136.000 Jevreja. Više od 105.000 Jevreja su žrtve Holokausta, ili skoro 80% jevrejskog stanovništva koje je naseljavalo područje tadašnje Slovačke, stradalnici su velikih deportacija koje su se dešavale u valovima od 1942. do 1945. Gotovo da su u svim dijelovima Slovačke postojale jevrejske zajednice. Jevreji su činili veliki procenat stanovništva Slovačke, naročito rubni dijelovi uz Mađarsku. Između dva svjetska rata Jevreji su naseljavali i velike gradove i činili oko 70 procenata bankara i biznismena na teritoriji tadašnje Slovačke, te bili pokretači ekonomskih promjena i napretka.

Jevreji Slovačke su Aškenazi, i njihov jezik je bio jidiš. Kroz jezik, ova je populacija sačuvala svoj kulturni identitet i specifično običajno vjersko pravo, minhag, sve do Holokausta. Njegovanje jidiša i strogo poštivanje vjerskih pravila dovelo je do izdvajanja i izolacije Jevreja, zbog etničkih, kulturnih i vjerskih razlika.

Ekonomski rast i bolji socijalni položaj Jevreja desit će se krajem XVII stoljeća kao rezultat reformi vjerske tolerancije koje donio Jozef II. Početkom XVIII stoljeća osnovana veoma uticajna ješiva u Bratislavi.

Slovački jevrejski identitet prvi put se pojavio nakon I svjetskog rata kao rezultat pregrupisanja Jevreja na teritoriji novonastale države Čehoslovačke. Bilo je za očekivati da će Čehoslovačka postati prijatno okruženje za Jevreje u tom periodu, ali nažalost, šok koji je uslijedio raspadom Monarhije i nasilje usmjereno protiv jevrejske imovine koje je pratilo promjenu režima otežalo je tranziciju. Novija istorija bilježi anti-jevrejske neredе koji su izbili nakon proglašenja nezavisnosti Čehoslovačke po okončanju I svjetskog rata (1918-1920). Slovački nacionalisti povezali su Jevreje sa čehoslovačkom državom i optužili ih da podržavaju čehoslovaštvo. *Velika depresija* će također doprinijeti porastu ekonomskog antisemitizma, i antisemitizma uopšte.

Uz vladinu podršku jevrejskoj nacionalnosti kao novoj kategoriji nacionalne pripadnosti podržana je većina Jevreja u Slovačkoj, a jevrejski nacionalni pokret težio je objedinjavanju rascjepkanog jevrejskog stanovništva po nacionalnim linijama.

Emigracioni cionizam na prostoru Čehoslovačke ojačao je tridesetih godina prošlog stoljeća kao posljedica jačanja antisemitizma i napora za osnivanje slovačke nacionalne autonomije.

Zajedno sa Romima, muški Jevreji su bili obavezni da rade za nacionalnu odbranu što je podrazumijevalo teški fizički posao, prinudni rad, obično na građevinama i izgradnji od 1939. Zbog prinudnog rada, prve deportacije će tek uslijediti 1942. Samo prvom deportacijom je planirano da se odvede 7.000 žena u Aušvic i 13.000 muškaraca u Majdanek stočnim vagonima koje je obezbijedilo Ministarstvo saobraćaja. Uslijedile su i sljedeće deportacije...

Deportacije slovačkih Jevreja u II svjetskom ratu učinit će da preko tri četvrtine stanovništva budu žrtvama

Holokausta. U početku su Jevreje definisali prema religiji, a ne prema porijeklu. Tako da Jevreji koji su kršteni prije 1918. su smatrani kršćanima. Do septembra 1940. Jevrejima već bilo zabranjeno srednje i visoko obrazovanje. Lokalne vlasti su same uvele anti-jevrejske mjere. Slovački parlament usvojio je Jevrejski zakonik 9. septembra 1941. godine, koji je sadržavao 270 anti-jevrejskih članova, gdje su Jevreji definisani prema porijeklu, branili su se im mješoviti brakovi i uvela obaveza da svaki Jevrej stariji od šest godina mora da nosi žutu zvijezdu. Jevrejski zakonik je isključio Jevreje iz javnog života, ograničavajući vrijeme u kojima su smjeli da kupuju i putuju. Također su morali da plate porez od 20% na svu imovinu, te biti primorani da se rasele i promijene svoje prebivalište. U tom periodu 10.000 do 15.000 Jevreja je bilo primorano da se preseli u 14 gradova. Parlament je Uredbom 68/1942 legalizovao deportaciju Jevreja i oduzimanje državljanstva. Osim Nezavisne Države Hrvatske NDH, Slovačka je bila jedina zemlja koja je platila da deportuje svoje jevrejsko stanovništvo.

Henri Dunand iz Crvenog krsta obezbjeđivao je sredstva za tajnu grupu koju je predvodio Arnold Lazar, koja je Jevrejima pružala novac, hranu i odjeću u skrivanju u Bratislavi za vrijeme II svjetskog rata.

Jevrejska zajednica današnje Slovačke broji manje od 2000 pripadnika i nastoji da oporavi i sačuva istoriju kojoj prijete nestanak, uništavanjem predratne jevrejske zajednice u Holokaustu, i prešutnoj netrpeljivosti slovačke vlasti za vrijeme komunizma do 1989.

Današnja Slovačka ima preko 26 sinagoga. Muzej jevrejske kulture u Žilini

UNUTRAŠNOST MAUZOLEJ CHATAMA SOFERA

MAUZOLEJ CHATAMA SOFERA U BRATISLAVI

je jedna od postavki Muzeja jevrejske kulture u Bratislavi. Mauzolej Chatama Sofera u Bratislavi otvoren je 2002. na mjestu najstarijeg jevrejskog groblja iz XVII stoljeća. Muzej jevrejske kulture u Bratislavi je ogranak Nacionalnog muzeja Slovačke i važna je institucija koju finansira država koja je danas posvećena očuvanju i promociji jevrejske kulture i umjetnosti u Slovačkoj.

Novonastala Republika Slovačka od 1993. je dio nove državne politike koja redefiniše kulturni identitet Slovačke kao dio evropskog multikulturnog naslijeđa, trudeći se da otrgne od zaborava mjesta koja su nekada bili centri bogatog jevrejskog komunalnog života. Podizanje svijesti o velikom i kompleksnom jevrejskom naslijeđu je jedan od glavnih ciljeva. Stoga jevrejska istorija mora biti ponovo uvedena u opšti kulturni kontekst.

Vera Šnajder bila je bosanskohercegovačka Maria Curie

Njen život su odredili obrazovanje, putovanja, mogućnost da uči od najboljih. Stipendija Institutu "Henri Poincaré" joj je dala priliku da pomjeri svoje intelektualne granice i istraži svoj potencijal kao istraživač i profesionalac

Piše: **Senka KURT**

U medijima je prošlog mjeseca skoro nezapaženo prošla vijest da je u Mostaru studenticama **Zorani Štaki** (Kompjutersko inženjerstvo) i **Zlati Jašarević** (Primijenjena hemija) Fondacija budućnosti u BiH dodijelila nagradu "Vera Šnajder".

Ovo je prvi put da se u BiH dodjeljuje ova nagrada, a u uspomenu na veliku znanstvenicu, uspješnu matematičarku i prvu dekanesu u bivšoj Jugoslaviji, **Veru Šnajder**.

O ovoj velikoj naučnici, profesorici, intelektualci i borcu za slobodu govorila je prof. **Mirjana Vuković**, jedna od posljednjih studentica sjajne naučnice, koja je svoj nevjerovatni život i karijeru počela i završila u Sarajevu.

Vera Šnajder rođena je 2. februara 1904. godine u Reljevu, gdje se tada nalazila pravoslavna Bogoslavlja, na čijem je čelu kao rektor bio njen otac **Simo Popović**.

U Sarajevu je završila osnovnu školu, Klasičnu gimnaziju, te studij primjenjene i teorijske matematike i eksperimentalne fizike na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1928. godine.

Suradnica na Sorboni

Zvanična biografija zatim bilježi da je prvi posao profesorice dobila u tadašnjoj Ženskoj gimnaziji u Sarajevu, no, zakratko. Put je dalje vodi u Pariz gdje postaje stipendistica Francuske vlade i radi na Institutu "Henri Poincaré",

kojeg su osnovali **Emile Borel** iz Francuske i Amerikanac **George David Birkhoff** da bi potakli međunarodnu razmjenu naučnika iz oblasti matematike i teorijske fizike. Postaje suradnica u Laboratoriju za hidrodinamiku na čuvenoj Sorboni, te tokom pariških dana objavljuje svoj prvi naučni rad u području matematike. Bio je to zapravo i prvi naučni rad autorice iz Bosne i Hercegovine.

Izvršnoj znanstvenici Francuzi nude angažman u Ministarstvu zrakoplovstva. No, odbija i vraća se u Sarajevo, u Gimnaziju, u kojoj je bila predavač. Tu je još od 1924. godine radio kao profesor filozofije i matematike njen budući suprug **Marcel Šnajder**.

Dr. Marcel Šnajder rođen je 28. januara 1900. u Dembicama, današnja Poljska, za vrijeme Austro – Ugarske Monarhije, odakle njegovi roditelji, činovnici, prelaze u bosanskohercegovačku provinciju. Rano djetinjstvo je proveo u Mostaru, završio u Travniku. Nakon Prvog svjetskog rata upisao je studije u Zagrebu, a zatim čistu filozofiju, matematiku i fiziku u Beču. Studij završava 1924. te stiže u sarajevsku Žensku gimnaziju.

Tragedija Marcela Šnajdera

Na žalost, političke okolnosti ga iz Sarajeva premještaju u Gornji Milanovac, gdje dočekuje početak Drugog svjetskog rata. Kao simpatizer komunizma bio je smetnja tadašnjim vlastima

Kraljevine Jugoslavije, naročito klerofašističkih krugova. Posljednjih dana jula 1941. godine uhašen je te iste godine ubijen negdje u ustaškim jamama u Lici. Unatoč velikim naporima, Vera Šnajder nikada nije saznala gdje je i kako ubijen njen suprug.

Bilo je to teško vrijeme za nju, uhićenje, pa ubistvo supruga, malena kćer **Milica** bila je teško bolesna, no Vera Šnajder bila je

aktivno uključena u borbu za slobodu, kao članica Narodnog fronta za Sarajevo. U decembru 1943. premještena je u Imotski, zatim sljedeće godine u junu i u Mostar. Zbog lošeg zdravstvenog stanja, a uz pomoć poznatog sarajevskog doktora i humaniste dr. **Bogdana Zimonjića**, ostala je u Sarajevu na liječenju i tu dočekala kraj rata.

Nakon oslobođenja, već u ljeto 1945. imenovana za direktoricu Druge ženske gimnazije, a nekoliko mjeseci kasnije postaje jedna od prvih profesorica Više pedagoške škole u Sarajevu. Karijera je dalje vodi do savjetničkog mjesta u Ministarstvu prosvjete, a 1950. sudjeluje u osnivanju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, naročito Katedre za matematiku, gdje radi kao vanredna profesorica sve do 1960. Kada Katedra prerasta u Odsjek za matematiku i prelazi na novosnovani Prirodno matematički fakultet u Sarajevu gdje predaje nekoliko predmeta.

Bila je dekanesa Filozofskog fakulteta u dva navrata (1951/1953. i 1958/1959.) i tako postala prva dekanesa ne samo u Bosni i Hercegovini već i na prostoru bivše Jugoslavije. Uz to, svoje znanje, svjedočit će mnogi, neumorno je dijelila bilo kao predsjednica Društva Jugoslavija – Francuska ili kao predsjednica Društva matematičara, fizičara i astronoma BiH ili kao profesorica, mentorica mladima s namjerom da se njihovo cjelokupno znanje i vještine dovedu do savršenstva.

PROF. ŠNAJDER U LABORATORIJU ČUVENOG INSTITUTA "HENRI POINCARÉ"

Uvijek je isticala da su njen život odredili obrazovanje, putovanja, mogućnost da uči od najboljih. Stipendija Institutu "Henri Poincaré" joj je dala priliku da pomjeri svoje intelektualne granice i istraži svoj potencijal kao istraživač i profesionalac. Vera Šnajder je zaista iskoristila ovu priliku.

No, najznačajniji trenutak njene priče je da je za nju ovo iskustvo koje istinski mijenja život (prilika da putuje i da se druži s intelektualnom elitom u Parizu) kulminiralo povratkom u domovinu i ulaganjem

svojih novih iskustava u obrazovanje – osnovu modernog i prosperitetnog društva.

Očigledno, Vera Šnajder je vrlo rano prepoznala važnost „vraćanja“ zajednici kojoj je osjećala da pripada, ali i važnost sticanja obrazovanja širom svijeta.

Ostaje činjenica da su mnogi danas uvaženi profesori – naučnici zahvaljujući naporu, angažmanu i vezama Vere Šnajder dobili vrhunsko školovanje na Sorboni (**Mahmut Bajraktarević**), u Göttingenu (**Veselin Perić**), Moskovski državni univerzitet Lomonosov (**Fikret Vajzović**)...

Izvrсна učiteljica

Profesorica Vera Šnajder jednako se brinula za sve svoje studente, pokušavala je omogućiti stipendiranje onima kojima je bilo potrebno, savjetovala ih koje knjige iz matematike čitati, a ponekad je donosila i svoje. – **Jednom me odvela u biblioteku da potražim, prema njezinom mišljenju, dvije najcjenjenije knjige Zuberbühlera i Van der Waerdena u modernoj algebra** – kaže prof. **Mirjana Vuković**.

I upravo je to samo jedna od kockica u kreiranju lika Vere Šnajder. Bila je humanista, pedagog, izvršna učiteljica, ugledna intelektualka.

Njeni suvremenici opisuju je kao vrlo strogu i pravednu profesoricu, jednako zahtjevnu i prema sebi i prema drugima, uzor i mentoricu budućim profesorima.

Studenti, kao i kolege, obraćali su joj se sa određenom dozom straha ili bolje rečeno-strahopoštovanja. S vremenom bi svaki njezin student otkrio da njeno obraćanje pažnje na detalje npr. ukazivanje na greške koje su se ponekad činile kao da nisu u vezi sa predmetom koji proučavaju, se vrši s namjerom da se njihovo ukupno znanje i vještine dovedu do savršenstva. Na ovaj način bi mlada generacija bila u najboljem položaju da služi svojoj domovini, kao i da uživa u ličnom i profesionalnom uspjehu, što je uvijek bilo Verin prioritet i ispred svih njezinih ličnih interesa – naveli su njeni suvremenici.

– **Možemo s ponosom reći da je Vera Šnajder bila naša Marie Curie koja se, za razliku od Marie Curie (koja je ostala u Parizu), vratila u svoju Bosnu i Hercegovinu, i dala ogroman doprinos razvoju obrazovanja, posebno visokog obrazovanja** – naveli su u njenoj biografiji u Fondaciji budućnosti u BiH.

Treba ovdje napomenuti i da je Vera Šnajder nosila baklju svim budućim profesoricama, naučnicama, studenticama. Priča o mladoj ženi što iz Sarajeva kreće za Beograd, a zatim dalje u Pariz, uči od najboljih i potom se vrati u svoj grad i zemlju, nije samo inspirativna već i za današnje vrijeme progresivna i vizionarska.

Muzika i nauka

I na svoju je porodicu prenijela ljubav prema obrazovanju. Njena kćerka prof. **Milica Šnajder-Huterer**, nakon studija u Sarajevu i Parizu ima izvršnu karijeru pijanistice. Izvodila je koncerte širom Evrope i svijeta, dobitnica je Šestoaprilske

nagradu grada Sarajeva (1983.). Bila je dekanesa Muzičke akademije u Sarajevu neposredno pred rat. Od 1993. živi u Sloveniji.

Mladi unuk Vere Šnajder, **Andrej Huterer**, postao je violinist i violinski pedagog. Studije violine završio je na Bjeloruskoj muzičkoj akademiji u Minsku. Radi kao nastavnik u muzičkim školama u Sloveniji.

Stariji unuk **Dragan Huterer**, krenuo je tragom bake Vere Šnajder. On je nakon studija na poznatom Massachusetts Institute of Tehnology doktorirao je fiziku u Chicagu, a profesor je na Univerzitetu u Michiganu.

Vera Šnajder umrla je 1976. u Sarajevu. Nijedan član ugledne porodice Popović Šnajder, na žalost, više ne živi u Sarajevu.

Jedna sarajevska ulica u općini Centar nosi ime po Marcelu Šnajderu. Velika Vera nema svoju ulicu.

PROF. ŠNAJDER U LABORATORIJU ČUVENOG INSTITUTA "HENRI POINCARÉ"

ZORANA S. GUJA¹MUZIČKA AKADEMIJA UNIVERZITETA U SARAJEVU
ODSJEK ZA MUZIKOLOGIJU I ETNOMUZIKOLOGIJUBOGDAN D. DRAŽETA²FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA U BEOGRADU
INSTITUT ZA ETNOLOGIJU I ANTROPOLOGIJU

OSNOVE JEVREJSKE SEFARDSKE MUZIČKE TRADICIJE U BOSNI I HERCEGOVINI I WORLD MUSIC SCENA

APSTRAKT: Jevrejska tradicija se ispoljava kroz različite muzičke forme, što je predmet proučavanja etnomuzikologije, ali je istovremeno i vezana za polje kojim se bavi etnologija, budući da se odnosi na kulturu i njeno prenošenje. U tom smislu, ovaj rad se bavi kako svetovnim tako i duhovnim formama jevrejske sefardske muzike u Bosni i Hercegovini. Od dolaska Jevreja Sefarda na ovaj prostor u užem odnosno Balkanskog poluostrva u širem smislu krajem XV i početkom XVI veka, muzika njihove zajednice je oblikovana pod uticajem muzika Drugih, ali i obratno. Lokalno podneblje, gradski oblici, orijentalna melodika, arapsko-špansko-jevrejski oblici, kao i kultura življenja, samo su neki od uticaja u tradicionalnoj (narodnoj) muzici sefardskih Jevreja na pomenutom prostoru. Kroz analizu navedenih oblika i stvaralaštva Flori Jagode, grupe Ladino i drugih izvođača novijeg datuma, smatramo da se može uspostaviti nit koja pokazuje kontinuitet muzičkih formi koje su našle svoje mesto i na savremenoj *World Music* sceni.

KLJUČNE REČI: Jevreji Sefardi, tradicija, etnomuzikologija, etnologija, muzičke forme, *World Music*, kultura, Bosna i Hercegovina

UVODNA RAZMATRANJA

Viševjekovno prisustvo različitih kulturnih uticaja i razvoja različitih kulturnih tradicija na Balkanskom poluostrvu postalo je konstanta koja obeležava ovo geografsko područje (Vidaković-Petrov 1994: 285). U

okviru njega, prostor Bosne i Hercegovine predstavlja takođe mesto susreta drugačijih društvenih i kulturnih strujanja još od perioda Rimske carevine, preko otomanskog i austrougarskog perioda do (post) socijalističkog doba. Zbog toga je tokom istorije Bosna i Hercegovina bivala izložena mnogobrojnim previranjima u društvenom, ekonomskom i političkom smislu, kao i migracijama i vojnim sukobima, a rezultat toga su demografske i društvene promene, te preplitanje pomenutih različitih kulturnih uticaja (Вукоичић 2012: 90–93). Na polju tradicionalne muzičke prakse može se takođe pratiti preplitanje navedenih društveno-istorijskih uticaja (Talam 2017: 7).

U tom smislu se posebno zanimljivim čini istraživanje Bosne i Hercegovine iz ugla etnomuzikologije, discipline usmerene ka razumevanju različitih muzičkih formi, kao i etnologije, nauke orijentisane ka proučavanju kulture i njenog prenošenja. Pored hrišćanskog (pravoslavnog i rimokatoličkog) i islamskog kulturnog sloja, pojavljuje se i jevrejski, koji će biti analiziran u ovom radu kroz muzičke oblike i stvaralaštvo novijeg datuma, na osnovu prisutnosti istih na *World Music* sceni. Jevrejska sefardska tradicija se ispoljava upravo kroz različite muzičke forme, čineći deo jevrejske sefardske kulture koja se prenosi tokom generacija, usput dobijajući nove odlike, menjajući stare i tako postajući integralni deo bosansko-hercegovačkog kulturnog miljea. Nedavna istraživanja gradske kulture Mostara pokazala su da određeni udeo žitelja ovog grada doživljava jevrejsku zajednicu kao ravnopravnu tokom procesa urbano-istorijskog razvoja (v. Дражета 2021: 163, 187). Jevrejska muzika će u ovom članku biti sagledana kroz izvođače starijeg i novijeg datuma, i to Flori Jagode, grupe Ladino i ostale muzičke umetnike, što će pokazati da je moguće uspostaviti nit koja pokazuje kontinuitet muzičkih formi koje su našle svoje mesto i na gorepomenutoj *World Music* sceni. U okviru ovog fenomena koga odlikuje interakcija, Balkansko poluostrvo se posmatra kao isti takav prostor susreta u kome se kolektivni identiteti (de)konstruišu pomoću muzike (Samson 2005: 42).

ISTORIJAT JEVREJA SEFARDA NA PODRUČJU BOSNE I HERCEGOVINE

Prisustvo Jevreja na području Balkanskog poluostrva, a time i na prostoru južnoslovenskih zemalja, te same

Bosne i Hercegovine, zabeleženo je još od vremena Rimskog carstva (Радовановић 2010: 7). Njihove zajednice su bile veoma male, sve do kraja XV i početka XVI veka, kada je veliki broj jevrejskih sefardskih izbeglica došao iz Španije i Portugalije, budući da ih je katolička inkvizicija proglasila državnim neprijateljima na tim prostorima. Sefardski Jevreji su se uglavnom bavili trgovinom i živeli na prostorima Iberijskog poluostrva. Jezik kojim govore naziva se Ladino ili Sefardi. Reč *Sefarad* na hebrejskom znači Španija, dok su ime Ladino svom jeziku pripisali sami Sefardi, kako bi ga razlikovali od hebrejskog (ivrit).³ Pod pritiskom kralja Ferdinanda i kraljice Izabele, Sefardi su 1492. godine napustili Španiju, tako da se od tada zapravo nazivaju Sefardima. Jedna trećina od ukupne sefardske populacije (oko 100.000 duša) naselila je delove tadašnjeg Osmanskog carstva, kojima je upravljao sultan Bajazit II. Sefardi su osnivali svoje verske opštine i u njima čuvali svoj jezik i praktikovali svoje običaje i obrede, razlikujući se od ostalih sunarodnika starosedelaca u Osmanskom carstvu (Шланг 1926: 16–18). Pored toga što su uspevali da očuvaju svoju posebnost, bili su istovremeno deo šire zajednice (Zarić 2010: 69). Kroz istoriju, Jevreji su bili verni državama u kojima su živeli, iako su često optuživani da rade protiv istih, zbog čega su progonjeni i proglašavani neprijateljima sistema (Гаон 2011: i). Međutim, ovo ne samo da nije posredi, već je i potpuno obrnuto kada je u pitanju njihov život u Osmanskom carstvu, a time i Bosni i Hercegovini. Prema pojedinim istorijskim izvorima, prvi Jevreji su bili naseljeni u Sarajevu već 1541. ili 1565. godine⁴ i bavili su se trgovinom, a prvi pomen sahranjivanja na Jevrejskom groblju iznad navedenog grada na Debelom brdu (Šatoriji) u naselju Kovačići zabeležen je već sredinom narednog (sedamnaestog) stoleća

³ Ladino, tj. jevrejsko-španski jezik, poznat je i pod imenima „džudesmo“, „romanse“, „šanjolit“, dok se za štampanje književnih, verskih i drugih dela koristilo tzv. „rašipismo“, da bi latinica ušla u upotrebu tek u XX veku (Pinto 1987: 96). Od ostalih naziva za jezik sefardskih Jevreja, izdvajaju se „džido“, „džudio“, „džudezmo“, „judeo-espanjol“, „haketija“. U Bosni su se uobičajili nazivi „španjol“, „žudio“ i „džido“ („džigio“), koji su se poistovećivali sa pridevom „jevrejski“. Upotreba ovog jezika je za Jevreje Sefarde značila pripadanje sopstvenoj veri i naciji. Te Jevreje sa Iberijskog poluostrva su u novoj otadžbini (Osmanskom carstvu) njihovi sunarodnici nazivali „španjoli“, što je zapravo prevod etnonima „Sefardi“, od reči „Sefarad“, koja u prevodu ne označava samo Španiju, već i zemlju na zapadu (Kamhi 2016: 1, 12).

⁴ Ova godina se uzima za godinu osnivanja sarajevske jevrejske opštine.

(Levi 1969: 10–11). Istorija jevrejske zajednice u Bosni i Hercegovini ostaće da se pohranjuje tokom narednih pokolenja putem usmenih kazivanja, običaja, obreda i drugih oblika tradicionalne kulture njenih članova, upućenih pretežno jedni na druge. I pored toga, Jevreji brzo uče jezik svoje nove sredine, prilagođavajući se istoj ne samo lingvistički već i u domenu nošnje, titula, nadimaka i drugih aspekata (Pinto 1987: 12). Koliko god da su bili zasebni, sefardski Jevreji su činili važan deo gradske kulture Sarajeva, zajedno sa pripadnicima ostalih verskih i etničkih zajednica. To su najbolje oslikavali tokom naredna tri stoleća njihova nošnja, ishrana, porodični i poslovni, odnosno svakodnevni, te praznični (duhovni) i politički život, arhitektura, prosveta, nauka, pismena i usmena književnost, umetnost, dobrotvorna i druga društva, kao i muzika (Pinto 1987: 7, 15, 23–53).

Bez obzira na kulturne razlike između Sefarda i drugih balkanskih naroda, domen folkloru i običaja bio je njihovo zajedničko polje, počev od XVII veka pod otomanskim uticajem. Zatim je tokom druge polovine XVIII stoleća došlo do češćih kontakata između Jevreja i drugih naroda pod turskom vlašću, da bi u drugoj polovini XIX veka počela asimilacija Jevreja pod uticajem modernizacijskih procesa, koji su u Bosni tekli sporije nego u ostalim delovima Balkana (Vidaković-Petrov 1994: 285–286). Dodatna otežavajuća okolnost po pitanju daljeg kontakta bosansko-hercegovačke sefardske jevrejske zajednice sa drugim takvim zajednicama na Balkanskom poluostrvu, bila je dolazak austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini 1878. godine. Naime, Jevreji postaju mnogo više upućeni u lingvističkom smislu na svoje komšije – Srbe, Muslimane/Bošnjake i Hrvate, zbog uvođenja obaveznog osnovnog obrazovanja i drugih činilaca modernizacije, poput npr. nacionalnih osvešćenja. Tako mlađi pripadnici jevrejske zajednice postaju dvojezični, dok generacija stasala u periodu između dva svetska rata sve manje koristi jevrejsko-španski jezik kao govorni jezik u svakodnevnom životu (Papo 2011: 298–300).

Sa dolaskom austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini teče i veće naseljavanje Aškenaza – Jevreja iz srednje i istočne Evrope, koji 1879. osnivaju svoju versku opštinu. Kraj XIX veka za jevrejsku zajednicu značio je postepeno prilagođavanje tadašnjim evropskim trendovima, naročito po pitanju visokog obrazovanja i učenja stranih jezika. U tom periodu, tačnije 1892. godine, sefardski Jevreji u Sarajevu

¹ zorana.g75@gmail.com.

² drazetab@gmail.com.

osnivaju dobrotvorno društvo „La Benevolencia”. Na prelazu 1900. u 1901. godinu, počinje da izlazi „La Alborada” (u prevodu Zora), nedeljni list štampan u potpunosti na jevrejsko-španskom jeziku (Nezirović 2000: 245). Jevreji su činili 12.5% stanovništva Sarajeva, odnosno njihova zajednica je 1938. godine brojala 11.400 duša, od ukupno 11.800 na nivou Bosne i Hercegovine u Kraljevini Jugoslaviji, da bi taj broj spao na svega 1.300 osoba u Socijalističkoj republici BiH posle Holokausta (Pinto 1987: 14–18). Tokom perioda socijalizma, Jevreji iz Bosne i Hercegovine, kao i čitave SFR Jugoslavije odselili su se u Izrael u nekoliko talasa, što je bilo pojačano i tokom poslednjeg rata 1992-1995. godine. Iako se navodi da jevrejska zajednica u savremenoj Bosni i Hercegovini ima oko 1.000 članova (Rock 2018: 896–900), na poslednjem popisu iz 2013. godine svega 262 osobe se izjasnio kao pripadnici jevrejske nacionalnosti (Stanovništvo 2013: 27).

JEVREJSKA SEFARDSKA MUZIČKA TRADICIJA U BOSNI I HERCEGOVINI I WORLD MUSIC SCENA

Jevreji Sefardi u Bosni i Hercegovini su vremenom, u većini slučajeva, prestajali da koriste svoj maternji jezik, usvojivši jezike okolnih naroda u zavisnosti od toga gde su živeli, pri čemu su pripadnici starije generacije pretežno poznavali jevrejsko-španski jezik, ali su ga retko upotrebljavali. Razlika se očitavala i u tome da li se radi o pisanom ili govornom jevrejsko-španskom jeziku – pisani je bio bogatiji španskim rečima nego govorni koji je bio u svakodnevnoj upotrebi i u sebi sadržavao reči „tuđeg” porekla poput turskog, bugarskog, grčkog, srpskog, italijanskog, francuskog i sl. (Pinto 1987: 96). Čak se i u okviru tradicionalnih i liturgijskih napeva korišćenje jezika i pojedinih muzičkih oblika svodilo na minimum ili potpuno pojednostavljenje. U smislu duhovne kulture je očuvan verski i etnički identitet, dok se u nekim „spoljnim” kulturnim manifestacijama to ogleda kroz imitiranje kulturnog okruženja kroz oblačenje, arhitekturu, muziku itd (Petrović 1982: 37).

Muzika se smatra jednim od bitnijih faktora u pogledu načina izražavanja i ispoljavanja identiteta, a koju je obuhvatio neizbežni proces akulturacije, pri čemu se taj proces najviše odnosio na karakteristike islamsko-orijentalne kulture, koja sefardskim Jevrejima nije bila nepoznanica, već je u sebi nosila elemente njima poznatog kulturnog okruženja još iz domovine

– arapske muzike.⁵ Dolazeći iz dva pravca – Soluna, Bitolja, Carigrada i Sofije s jedne, kao i Dubrovnika, Zadra, Splita i ostalih primorskih gradova s druge strane – Jevreji Sefardi su se naseljavali duž čitavog prostora tadašnjeg Bosanskog pašaluka, a najviše u Sarajevu, upravnom centru ove upravno-administrativne jedinice (Radovanović 2010: 8), gde su imali (ne) svesnih dodira i sa lokalnim muzičkim zvučnim „krajolikom”. Pripadnici jevrejskog sefardskog naroda naseljavali su i druge gradove Bosne i Hercegovine u skladu sa sopstvenom kulturom življenja, te ekonomsko-privrednim i poslovnim prilikama, pomažući se međusobno prilikom dolaska u određenu sredinu i gajeći dobre odnose sa stanovnicima drugih etno-religijskih pripadnosti. Među tim lokacijama su Travnik, u jednom trenutku vezirski grad, kao i drugi gradovi, varoši i kasabe poput Mostara, Banja Luke, Bihaća, Tuzle, Doboja, Višegrada, Rogatice, Trebinja, Dervente, Prijedora, Visokog, Bugojna, Jajca, Livna, Tešnja, Zenice, Teslića, Bijeljine, Brčkog, Zvornika, Vlasenice, Sanskog Mosta, Gračanice, Gradačca, Žepča, Kladnja, Bosanskog Novog, Bosanskog Broda, Bosanskog Šamca, Bosanske Gradiške, itd (Pinto 1987: 162–181). S obzirom na to da su Sefardi živeli i delovali pretežno u urbanim sredinama, uticaj svojevrstne muzičke prakse se ogledao i u obliku duhovnog i svetovnog karaktera kroz učenje mujezina i gradske ljubavne pesme *turčije*, odnosno *sevdalinke*. Takođe, treba imati na umu da se asimilacija elemenata muzičke prakse „domaćeg” stanovništva i sefardskih napeva nije uvek održavala istim intenzitetom, ali je bila dovoljno i dobro „uprepletena” jedna sa drugom da se često ne može sa sigurnošću reći šta dolazi „sa čije strane”, jer su i drugačiji muzički uticaji zapravo rezultat kulturnog uticaja u različitim društvenim i istorijskim periodima (Petrović 1982: 38–40).

Podvojenost muzičke tradicije je prisutna i kod Jevreja Sefarda u Bosni i Hercegovini, a ogleda se kroz svetovnu i duhovnu (sinagogalnu) muziku. U duhovnim/religijskim pesmama nalazimo na originalne tekstove biblijskih tema, dok su tekstovi i napevi svetovnih pesama bili podložniji promenama zbog usmenog prenošenja, tema iz savremenih dešavanja, ali i mogućnosti interpretatora. Napevi su bazirani na romansama iz ciklusa epskih, junačkih i

⁵ Jevrejska narodna muzička tradicija sadrži kaside (pesnička forma, oda, kao i muslimanska verska pesma) i sehele (strofična pesma pisana u osmercu) koje prepoznajemo kao arapske elemente (Kamhi 2017: 3).

drugih pesama (nastalih u periodu od XIII do XVI veka i vezanih za isti), zatim i romansama sa biblijskim tekstovima, a sve su imale zajedničku naznaku kao „El romansero espanjol” (na jevrejsko-španskom *El romancero espanol*). U Bosni i Hercegovini nalazimo i ovakve oblike, ali se oni pojavljuju pod nazivom Romansero đudeo-espanol (jevr-špan. *Romancero judeo-espanol*)⁶ sa podvrstama romanse i kantike (jevr-špan. *kantige*). Romanse su opisivale doživljaje na reakciju svakog važnijeg događaja u životu sefardske porodice, a ponekad i cele jevrejske zajednice, dok su kantike izrazito lirske ljubavne pesme (Kamhi 2017: 7–8).

Književno nasleđe koje je moguće prepoznati i u „izvornim” muzičkim oblicima su priče, balade, poslovice, izreke, tužbalice (indečas, jevr-špan. *indechas*) i narodne balade u formi pomenutih romansi, pri čemu su primetna odstupanja od početnog stiha i napeva, kao i upotreba reči iz „novog” lokalnog podneblja (Gaon 1992: 8). Jevrejska sefardska muzika se u svojim korenima opisuje i kao monodijaska melodija bez višeglasja, a jedan od razloga tome jeste zatvorenost orijentalnog osmanskog društva i slabog uticaja muzike „sa drugih (daljih) strana”. Instrumentalna pratnja je skromna, u vidu lutnje (laute) i (p)bandera (bubnja, defa), što je omogućavalo izuzetan sklad između glasa i žičanog instrumenta zbog sličnog izvora zvuka i bubnja kao ritmičke okosnice izrazitoj pevnoj melodijskoj liniji. U slučaju romansi koje su opevavale događaje iz svakodnevnog života, izvođenje se odigravalo u kontekstu posela, venčanja, prilikom obreda obrezivanja itd., a žene koje su te pesme „profesionalno” pevale uz bubanj/def nazivane su tanjederas (jevr-špan. *tanyederas*), odnosno sviračima (Pinto 1987: 99). I romanse i kantike su izvodile isključivo žene, pretežno starije nego mlađe, a ponekad su postojala i muška izvođenja. Ljubavne kantike su većinom pevane mlađe žene, a starije žene pesme sa epskim sadržajem (Kamhi 2017: 8).

Ono što se izdvaja kao specifikum uticaja jeste lokalni *bosanski* i *sarajevski* mekam (arap. makam⁷)

⁶ J(đ)udeo-espanjol – idiom različitih oblika španskih dijalekata i regionalnih govora sa dodacima grčkog i turskog jezika, slovenskih jezika, kao i italijanskog, posebno venecijanskog dijalekta (Kamhi 2017: 7–8).

⁷ Makam/mekam je lociran u muzici Bliskog istoka i delova severne Afrike, a podrazumeva kratke muzičke obrasce ili grupe tonova sa specifičnim melodijskim elementima ili motivima u okviru određene tonske serije prepoznate kao obrazac i koncept. Tonski odnosi u makamu su labilni, sa

kao spoj karakteristika lokalnih muzičkih komponenti i islamsko-orijentalnog muzičkog načina izražavanja. Iako nisu vršena detaljnija ispitivanja muslimanske i jevrejske muzičke prakse i njihov međusobni uticaj, Petrović navodi da se na osnovu opštih i osnovnih osobina bosanskog mekama u islamskim napevima mogu „iščitati” neke zajedničke, „opšte” osobine poput melodijskog ambitusa koji varira u zavisnosti od toga gde se izvodio – u Sarajevu i drugim važnijim gradovima u Bosni i Hercegovini je bio u opsegu kvinte, a u unutrašnjosti manji sa karakterističnom prekomernom sekundom ukvirne sa dva polustepena, kao i nekoliko uzastopnih polustepeni nejednakog opsega. U gradu se češće koristila melizmatika u grupi tonova i ritam u ritmu reči (Petrović 1982: 41). Izmešanost „muzika” se u muzici Sefarda u Bosni i Hercegovini, a posebno u Sarajevu, mogla osetiti kroz sličnosti, kako u svetovnom tako i u liturgijskom pevanju starijih članova sefarskih zajednica u Dubrovniku, Splitu, identičnih napeva u Italiji, zatim kroz pesme iz Bitolja koje liče onim u Solunu, a u Prištini, Prizrenu i Skoplju, pesme tamošnjih Sefarda podsećaju na pesme njihovih sunarodnika iz Turske i tursku muziku uopšte (Petrović 1982: 41).

Nacionalna osvešćenja u Bosni i Hercegovini nastupila su u austrougarskom periodu kada se muzički život odvijao u oblastima koncertne i pozorišne delatnosti, pevačkih društava i orkestara, muzičkog školstva, kompozitorske i etnomuzikološke delatnosti (Čavlović 2011: 68). Pored časopisa i dramskih sekcija, pevačka društva su bila „najjednostavniji” oblik propagande i delovanja, s obzirom na to da su njihovi članovi bili uglavnom amateri izvodivši popularna dela duhovnog i svetovnog karaktera. Pored srpskih, muslimanskih/bošnjačkih i hrvatskih društava, osnovala su se i jevrejska kulturna i prosvetna društva⁸ među kojima su se istakla društva „La Lira”⁹ i „La

primenom celih i polustepeni sa tro i četvrttonskim intervalima, za koje možemo reći da pripadaju „mikrotonalnoj” muzici. Postoji približno oko 50 vrsta makama, ali od njih je svega nekoliko u najčešćoj upotrebi (v. Maqām music).

⁸ Ostala jevrejska (prosvetna i potporna) društva bila su „La Gloria”, „La Humanidad”, „Ezrat Jetonim”, „Jevrejsko gospojinsko društvo”, „Mizgav Ladah”, „Tarbuħ”, „Jevrejski klub”, „Židovsko nacionalno društvo za Bosnu i Hercegovinu”, sportsko društvo „Makabi” i „Bar Kohba”, jevrejsko radničko društvo „Poale Cihon”, Jevrejska omladinska zajednica „Matatja”, „Srednjoškolsko literarno društvo” itd. (Pinto 1966: 186–187, Hadžić 2018: 66).

⁹ „La Lira” je bilo jedino jevrejsko pevačko društvo u Bosni i Hercegovini osnovano 1901. godine u Sarajevu

Benevolencija¹⁰ koje su imale pevačke i glumačke sekcije,¹¹ negujući svetovnu i sinagogalnu muziku kroz priređivanje koncerata, balova, igranki, humanitarnih večeri itd (Gaon 1992: 12). Pored navedenih društava, važno je spomenuti i ostala društva koja su imala i muzičku delatnost poput jevrejsko-tamburaškog i potpornog društva „La Gloria” (1907) i španjolsko-jevrejsko društvo „El Progreso” (1913) (Čavlović 2011: 103).

Kao i većina nacionalnih društava, horska sekcija jevrejskih društava je delovala sve do 1941. godine. Nakon Drugog svetskog rata, demografska slika je bila znatno promenjena, pri čemu su ljudi išli „trbuhom za kruhom”, ne razmišljajući mnogo o umetnosti i muzičkim praksama. U periodu SFR Jugoslavije, verske prakse Jevreja se nisu gotovo nikako sprovodile, izuzev pojedinih porodičnih obeležavanja (Rock 2018: 5). Nakon raspada Jugoslavije na početku devedesetih godina prošlog veka, većina Jevreja iz Bosne i Hercegovine je pobešla u Izrael (Rock 2018: 6). Neki od njih su se vremenom vratili, dok se jevrejska zajednica ponovo aktivirala u smislu organizovanja pomoći, predavanja, seminara, kao i nekoliko pokušaja formiranja amaterskih muzičkih grupa koje su nastupale na različitim manifestacijama.¹²

Pod tradicijom se mogu obuhvatiti ponavljajući oblici ponašanja, kontinuitet u prenošenju skupa ideja, kao i obeležja poput autentičnosti, kontinuiteta, prošlosti i zajedništva. Tradicija može imati i negativne

kao špansko-jevrejsko pevačko društvo pod nazivom La Lira sociedad de cantar de los judios-espanoles en Sarajevo, a godine 1920. je preimenovano u Jevrejsko pjevačko društvo „Lira” (Hadžić 2018: 65–66). Njihov hor izvodio je repertoar sastavljen od kompozicija pretežno slavenskih i velikih evropskih kompozitora, kao i tradicionalnih jevrejskih pesama. Nastupali su povodom praznika i zabava za vreme Makabeje, Purima i Hanuke, kao i na manifestacijama drugih (jevrejskih) društava (Polomik 1997: 51, Pačuka 2010: 46–47).

10 „La Benevolencija” je najstarije jevrejsko kulturno-prosvjetno društvo u Bosni i Hercegovini koje do danas ima kontinuitet delovanja još od osnivanja u januaru 1892. godine. U početnoj fazi rada, glavni cilj je bio stipendiranje mladih talentovanih studenata i jevrejskih učenika, kao i negovanje kulturne tradicije. Takođe, značajno je pomenuti kako kulturni tako i humanitarni rad društva i saradnju sa drugim društvima širom zemlje (v. La Benevolencija).

11 Poznato je da je glumačka sekcija „La Lire” na svom repertoaru imala i nekoliko tada popularnih oblika komada s pevanjem poput „Tajne ljubavi” (1903) i „Robert i Adela” (1907) (Čavlović 2011: 93).

12 Informacija dobijena od strane jednog mlađeg pripadnika jevrejske zajednice u Sarajevu.

oznake u odnosu na modernost u smislu prepreke prema kreativnosti i originalnosti (Ristivojević 2013a: 16). Muzika je u vezi sa društvom i kulturom iz koje proizilazi, daje im izraz kroz forme, oblike, ali i omogućava međusobno komuniciranje i saopštavanje poruka jer „muzika potvrđuje ono što već postoji u društvu i kulturi, ne dodajući ništa novo osim obrazaca zvuka” (Ristivojević 2013a: 22, prema: Blecking 1992: 65).

U Londonu su se 1987. godine sastali ljudi različitih profila iz sveta muzike da bi osmislili novu kategoriju muzike i njen marketing, koje nisu mogli svrstati ni u jedan žanr. Kao najneutralniji termin koji je najviše toga obuhvatao, a najmanje toga isključivao bio je *World Music* (Connell, Gibson 2004: 349). S obzirom na to da se radi o velikim muzičkim i produkcijskim centrima, termin je prvo usvojen i rašeren u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama, a podrazumevao je izvornu nezapadnu muziku Afrike, Azije i Latinske Amerike, kao i povezanost dijaspore sa svojim matičnim krajem (Ristivojević 2013a: 28). Iako se za pomenuti termin često vezuju termini globalizacija/globalno i mešanje različitih uticaja, obe pojave nisu nove, jer su evidentne u muzici još od ranije. Međutim, globalizacija u sebi sadrži i lokalna obeležja (npr. korišćenje tradicionalnih instrumenata, napeva i sl.) što predstavlja značaj kako lokalne tako i globalne pojave sa posebnim odnosom prema prošlosti, prikazujući na taj način razne identitete koje možemo iščitati iz njih (Jakovljević 2011: 16). *World music*/muzika sveta kao takva može biti posmatrana i kao lokalna i translokalna, hibridna i autentična, u zavisnosti od perspektive posmatranja. S druge strane, ako muziku posmatramo u širem kontekstu, onda je sva muzika svetska (eng. *world*), dakle muzika kao trajna karakteristika svih društava širom sveta, premda su na način „etiketiranja” samo neke muzike označene kao takve. To ocrtava način na koji se potvrđuju veze između komercijalno izgrađenih kulturnih identiteta i mesta, ali istovremeno ilustruje i njihovu deteritorijalizaciju (Connell, Gibson 2004: 343).

/ nastavak u sljedećem broju /

BIBLIOGRAFIJA O JEVREJSKIM KNJIGAMA ...

Od avgusta 2021. godine, srpska nacionalna bibliografija bogatija je za još jednu knjigu iz opusa bibliografskih izdanja, ali ono što je nama interesantno, ovaj put prvom „**Bibliografijom knjiga o Jevrejima i jevrejstvu** – štampanih u Srbiji od 1837. do 2017. godine“.

Reč je o obimnoj tematskoj monografiji koja na 389 strana govori o izdanjima svih knjiga, kataloga, publikacija, doktorskih disertacija, video i audio zapisa, koje su objavljene u Srbiji (i ne samo Srbiji), a na temu Jevreja i jevrejske istorije, religije, običaja, tradicije, jezika, pojedinih znamenitih ličnosti ili porodica, jevrejskih organizacija i društava, kuhinje, svetovnih (zgrade, škole, groblja) i sakralnih objekata (sinagoge), pa i političkih odnosa koji se pre svega tiču prostora jevrejske domovine Palestine, te sa tim u vezi i međusobnih jevrejsko-arapskih odnosa. Opusom nisu obuhvaćena literarna i književna dela.

KNJIGA JE PODELJENA U ŠEST POGLAVLJA:

- Uvod
- Izbor bibliografskih jedinica iz knjige Ženi Lebl „Jevrejske knjige štampane u Beogradu : 1837-1905“
- Knjige štampane u Srbiji
- Elektronski izvori objavljeni u Srbiji (CD-ovi, DVD-ovi, audio intervjuji)
- Knjige štampane izvan Srbije
- Registri (imenski, predmetni i naslovni)

Osnovni sadržaj knjige čini bibliografski pregled sa svim relevantnim podacima (naslov knjige, autor/i, urednici, izdavač, godina izdanja, štampar, prevodilac, broj strana, itd.). Predstavljen je kroz ukupno 1.113 bibliografskih jedinica knjiga objavljenih u Srbiji (1.032 + 36 elektronskih), kao i onih koje su objavljene u inostranstvu, a odnose se na Jevreje u Srbiji (45).

Svi naslovi knjiga i elektronskih izdanja popraćeni su bogatim kolor slikama naslovnih strana korica za skoro sva, u ovoj *Bibliografiji* predstavljena izdanja, čime je knjiga učinjena zanimljivijom i interesantnijom za praćenje

i pregled. Imenski registar nudi oko 1.200 imena svih onih koji su učestvovali u stvaranju predstavljenih knjiga i video i audio izdanja.

Cilj objavljivanja ove monografije koja objedinjuje i predočava na jednom mestu SVE knjige objavljene u Srbiji na temu Jevreja i jevrejstva u periodu od 180 godina (počev od prve objavljene i štampane 1837. godine), možda je ponajbolje predstavljen citatom značajnog i važnog srpskog i jevrejskog izdavača i knjižara Gece Kona, navedenim u samoj *Bibliografiji*, koji je rekao: „U našoj zemlji dela ljudi se gase sa njima; a ja sam hteo da budućim pokoljenjima ostavim jedan zavod za izdavanje i rasturanje naše knjige, koji će živeti i kad njegovih osnivača ne bude“.

Zato ova monografija treba da posluži zainteresovanim pojedincima, istraživačima i svima onima koje interesuju mnogobrojne teme o Jevrejima i jevrejstvu, da ih upozna i uputi na njih, ali da ujedno u okvirima nacionalne bibliografije Srbije – kroz formu knjige, SAČUVA pisanu reč i trag o kompletnom izdavaštvu knjiga na jevrejske teme u Srbiji.

Na kraju pomenimo da je izdavač ove Bibliografije – **Narodna biblioteka Srbije**, a da je njena autorka članica JOB-a, **Biljana Albahari**.

Knjiga će biti predstavljena i na **65. MEĐUNARODNOM BEOGRADSKOM SAJMU KNJIGA** koji će se održati od 24-31. oktobra 2021. godine.

Knjiga se može nabaviti u kancelariji **Saveza** (Kneginje Ljubice 14) i **Narodnoj biblioteci Srbije** (Skerlićeva 1).

REZULTATI 66. NAGRADNOG KONKURSA SAVEZA JEVREJSKIH OPŠTINA SRBIJE

Žiri 66. nagradnog konkursa Saveza JO Srbije za 2022. godinu, koji su činili historičar prof. dr **Milan Ristović**, književnik **Filip David** i književni kritičar **Bogdan A. Popović**, nagradio je sledeće radove i njihove autore:

I nagradu „*Ženi Lebl’*“ dobio je rad pod naslovom: „ODNOS PREMA HOLOKAUSTU U JUGOSLAVIJI 1945-1991“, autor **Davor Stipić** iz Beograda

II nagradu – dele radovi:

„SAVEZNIČKO OSLOBOĐENJE KONCENTRACIJSKIH LOGORA – PREKRETNICA, ALI NE I KRAJ HOLOKAUSTA“, autorka **Anna Maria Grünfelder** iz Zagreba (Hrvatska) i rad: „LIBERMANOVI“, autor **Lebrecht Gaspar** iz Beograda

III nagradu dobio je rad pod naslovom: „PISMA HILDE DAJČ: KONTEKSTI NASTANKA, ČUVANJA I ČITANJA“, autorka **Marija Ljubinković** iz Beograda

Žiri je dodelio i tri **OTKUPA**, za radove:

„DNEVNIČKI ZAPISI YOHANANA LAKIČEVIĆA“, autor **Vladimir Todorović** iz Novog Sada

„OD PORUKE“, autori **Mirjana Kranjac** i **Dušan Vuleta**, iz Novog Sada

„POGROM JEVREJA U STAROJ PAZOVI 1942. GODINE - ‘CRNA MAJSKA NOĆ’“, autor **Jovan G. Vuković** iz Nove Pazove

Čestitamo nagrađenim autorima!

NOVI NASLOVI U BIBLIOTECI

1. Julian Strikovski: POLICAJAC GOSPODA BOGA
2. Henrik Sijenkijević: QUO VADIS
3. Žozef Kesel: RUŽIČASTI LOVORI
4. Žozef Kesel: AFERA BERNAN
5. Vladimir Dudincev: NIJE SVE U HLEBU
6. Dominik Rolan: SENKA PRATI TELO
7. O’Henri: KUPUS I KRALJEVI
8. Torton Vajlder: KABALA
9. Erskin Koldvel: MALA BOŽJA NJIVA
10. Šelaberger: KASTILJANSKI KAPETAN
11. Rade Jovetić: REVOLUCIJA NA KAMENU
12. Bhabani Bhattacharya: TKO ZAJAŠE TIGRA
13. Luis Bronfeld: MISTER SMIT
14. Ernest Renan: USPOMENE IZ DJETINJSTVA I MLADOSTI
15. Mihail Šolohov: UZORANA LEDINA (DRUGA KNJIGA)
16. Sida Košutić: S NAŠIH NJIVA
17. Štefan Cvajg: NEIMARI SVIJETA
18. Ivan Potrč: ZLOČIN
19. Ćamil Sijarić: BIHORCIOSip Mandeljštajn: ŠUM VREMENA
20. Romen Rolan: KLERAMBO
21. Jurij Oleša: ZAVIST
22. Veljko Vlahović: REVOLUCIJA I STVARALAŠTVO
23. Džordž Dagleas: KUĆA SA ZELENIH KAPCIMA
24. Zbignjev Herbert: GOSPODIN KOGITO
25. Grupa autora: SABOR U TOPUSKOM
26. Grupa autora: LENJIN – DJEČAK I ČOVJEK
27. Erih Marija Remark: ISKRA ŽIVOTA
28. Erih Marija Remark: POVRATAK
29. Novak Simić: BRKIĆI IZ BARA
30. Vicente Blasco Ibañez: MEĐU NARANČAMA
31. Robindranat Tagora: BRODOLOM
32. Grupa autora: SUŽIVOT JEVREJA I MUSLIMANA U BOSNI I HERCEGOVINI
33. Margareta Bašaragin: ZNAMENITE JEVREJKE SUBOTICE
34. S. Timotić, M. Čanak: ŽENE KOJE MENJAJU STANJE STVARNOSTI
35. V. Mitro, D. Damjanović, S. Timotić: SEKSUALNOST ŽENA SA MOTORNIM INVALIDITETOM VOJVODINE
36. Grupa autora: STAROST I ROD U VREMENU I PROSTORU
37. Grupa autora: SONJA LICHT: ŽIVOTNA PRIČA
38. Grupa autora: SVENKA SAVIĆ: IZMEĐU BALETSKE I JEZIČKE IGRE
39. S. Savić, M. Bašaragin: PRILOG ISTORIJI ŽENSKIH STUDIJA U NOVOM SADU: VRIJEME PROMJENE (2020-2021)

Dragi prijatelji,

Tužna srca javljamo žalosnu vijest da je, u 97. godini, preminuo Edo Tauber, dugogodišnji predsjednik Židovske općine Split i jedan od vodećih aktivista židovskih zajednica u regiji tijekom više od pola stoljeća.

ה.נ.צ.ה T.N.C.B.H.

Neka Edina duša bude uvezana u snop vječnog života.

Zihrono Livraha!

Neka je blagoslovljeno sjećanje na Edu!

Napustio nas je naš dragi prijatelj i raniji dugogodišnji član Jevrejske opštine u Sarajevu, naš, kako smo ga svi zvali, čika Edo Tauber.

Edo Tauber je rođen daleke 1926. godine u Sarajevu iz kojega je, kao i mnogi Jevreji, morao pobjeći 1941. godine. Bježi iz Sarajeva za Mostar, a potom biva interniran u logore na Hvaru i Rabu. Nakon kapitulacije Italije, 1943. godine, kao borac Židovskog rapskog bataljuna i 7. banijske divizije učestvuje kao aktivan borac u borbi protiv fašizma.

Teško je ranjen u borbi kod Bihaća, liječio se u partizanskim bolnicama, i kraj rata je dočekaao na oslobođenoj teritoriji.

Završetkom rata vraća se u Sarajevo, gdje radi i ostaje do 1960. godine, kada kao vojno lice dobija prekomandu i seli u Split u kojemu živi do posljednjeg dana svog života.

Edo Tauber bio je dugogodišnji predsjednik židovske općine u Splitu, aktivist i humanist, predani jevrejski entuzijast.

Svi mi koji smo za vrijeme posljednjeg rata na ovim prostorima, na bilo koji način bili u kontaktu sa čika Edom, dirnuti smo i s posebnim pijetetom pričamo o njegovom doprinosu i brizi za sve, a posebno jevrejske izbjeglice iz Bosne i Hercegovine. Pored obaveza u Židovskoj općini Split, bio je posvećen i posebno brižan prema članovima svoje porodice. Pamtimo njegov topli odnos prema supruzi Tildi i sinu Leonu. Uvijek je bio ljubazan, vedrog duha, spreman da pomogne, bio je naš iskreni prijatelj.

Izražavamo iskreno saučešće njegovoj porodici, prijateljima i svim članovima Židovske općine Split.

Prijatelji iz Jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine

*Sa dubokim žaljenjem javljamo da je 14. oktobra 2022. u Londonu umro, **BRANKO BRACO DANON**, dugogodišnji i istaknuti član Jevrejske opštine Sarajevo.*

Branko Danon rođen je u Sarajevu 24. decembra 1938. godine od oca Leona i majke Milene, rođene Bogdanović. Odmah nakon nacističke okupacije Jugoslavije, nacisti su odveli Brankovog oca Leona, redovnog podoficira jugoslovenske vojske, u zarobljenički logor u Nürnberg, a kasnije Osnabrück (također u Njemačkoj). Leonova supruga Milena ostala je sa dvoje male djece, kćerkom Matildom i sinom Sadikom koje je, ne bi li im spasila život, pokrstila i promijenila imena u Branka i Branko, a prezime u svoje djevojačko prezime Bogdanović. No, unatoč pokrštanju i promjeni imena, njihov život u Sarajevu bio je u opasnosti pa ih je majka Milena skrivala po selima u okolici Sarajeva, da bi kraj rata dočekali skriveni u selu Reljevo kod porodice Kalenić.

Po završetku II svjetskog rata porodica se okupila u Sarajevu sretni što su svi preživjeli. Brankov otac Leon vratio se iz njemačkog ratnog zarobljeništva. Porodica je nastojala obnoviti život u novoj realnosti. Tri godine kasnije, 1948. godine, sa brojnim preživjelim jugoslovenskim Jevrejima, porodica Danon je iz Bakra kraj Rijeke brodom Kefalos krenula za Palestinu. Nije to bilo lako, napustiti sve i krenuti u nepoznato. Ovo preseljenje pratile su brojne sumnje sve do momenta kada se trebalo odlučiti ukrcati se ili ne u rasklimani brod. No, kao i u slučaju mnogih drugih Jevreja ono što je prevagnulo bila su teška i bolna sjećanja na strave II svjetskog rata, želja da se udalje od zla i nada da će život u toj dalekoj Palestini biti bolji, pravedniji i lakši.

Putovanje brodom Kefalos bilo je teško. Kada je krenula prva alija 1948. godine brodom za Haifu, u Palestini je još uvijek trajao britanski mandat i useljavanje je bilo nelegalno. Dok je brod doplovio do Haife nakon svih nezgoda koje su ga na putu zadesile, useljavanje Jevreja je postalo legalno. Sam brod Kefalos je pred II svjetski rat bio trgovački brod, da bi u ratu promijenio namjenu i postao vojni, a onda ga je odmah po svršetku rata jedan poduzetnik prepravio u brod za transport emigranata. Umjesto 5 dana, koliko je trebao trajati put, brodu je trebalo 15 dana da doplovi do Haife. Na putu se slomilo kormilo broda pa su nekako vjetrovi i struje doljuljale brod do Sicilije. Tamo je popravljeno kormilo i Kefalos sa putnicima je nastavio putovanje do Haife. U Haifi su ih dočekale britanske vlasti koje su odmah po iskrcavanju sve putnike dobro naprskale DDT-jem. Tako je porodica Danon počela svoj novi život u Obećanoj zemlji.

Britanske vlasti su smjestile porodicu Danon u prihvatni centar u Kfar Sabi. Branko i Branka su krenuli u školu za prihvat izbjeglica gdje su počeli učiti hebrejski jezik na razne načine jer ga niko nije znao, niti je mogao prevoditi. Učili su najčešće kroz pjesmu, putem pantomime, teatralizacije, dovijajući se na razne načine da razumiju novi svijet u koji su došli. Njihovi roditelji su se zaposlili u ciglani. Majka Milena je radila u lancu proizvodnje cigle, a otac Leon se zaposlio kao ložać. Nakon što je otac Leon

slomio nogu, od čega nije uspio da se oporavi, porodica Danon je odlučila da se 1954. godine vrati u Sarajevo.

Po povratku u Sarajevo Branko je nastavio sa školovanjem. Maturirao je 1957. godine i iste godine se upisao na studij na Arhitektonskom fakultetu. Nakon završenog studija dobija posao prvo u Vranici, nakon toga prelazi u UPI koji ga šalje na postdiplomski studij u Holandiju. Ženi se s Bulkom Kamhi, rađa im se prvo kćer Rut 1968. godine, a onda sin Leon 1979. godine. Branko je izgradio uspješnu karijeru u svojoj struci i bio angažovan na nizu projekata u Sarajevu, Africi i Japanu ali njegovu karijeru prekida 1991. godine raspad Jugoslavije i ratna zbivanja usljed kojih Branko, Bulka i Leon napuštaju Sarajevo i sele se u London.

Prelaskom u London život porodice Danon se mijenja iz temelja. Od uglednih, poslovno uspješnih ljudi iza kojih stoji bogata karijera, preko noći su postali izbjeglice. Žive prvo u jevrejskom prihvatilištu, ali poduzetni Braco, staje na noge i odmah nastoji naći posao i učiniti sve kako bi položaj njegove porodice i svih ostalih emigranata bio lakši. Branko razumije od kolike je važnosti za izbjeglice uzajamna podrška i zajedništvo pa se zalaže da dobiju prostorije za druženje. Povezuje se sa Svjetskom jevrejskom organizacijom (World Jewish Relief) i u Shalvati nalazi razumijevanje za težak položaj jevrejskih izbjeglica, pa uspijeva dobiti i finansijsku pomoć, ali i jednu prostoriju za okupljanje. Ta prostorija će kasnije postati mjestom okupljanja brojnih Sarajlija bez obzira na vjeru i naciju. Shvatajući važnost 'duhovne hrane', Braco u tim teškim izbjegličkim vremenima organizuje niz kulturnih večeri, školu slikanja za djecu koju je vodila Sonja Radan, organizuje gostovanja brojnih glumaca, muzičara, književnika i filozofa iz bivše Jugoslavije.

Branko nakon toga radi u Shalvata za Jewish Care kao radnik za poboljšanje uslova života jevrejske zajednice. Ljudi koji su dolazili kao izbjeglice bili su zbunjeni, bez ičega i nesigurni. Sve im je bilo potrebno za početak novog života, dokumenti, stan, namještaj. Branko je pomogao ljudima da regulišu svoj novi status i da dobiju potrebna dokumenta. Također je tražio garantna pisma i pozivao nove izbjeglice da dođu u London i sklone se od užasa rata koji je bjesnio u njihovoj domovini. Branko je tih godina bio svuda. Trudio se svakom pružiti ruku. Nerijetko je i fizički pomagao u prenošenju namještaja.

Klub je uskoro promijenio ime u Klub Prijatelja La Benevolencija usljed svojih veza sa sarajevskom La Benevolencijom, i preselio se na Golders Green, gdje je bila smještena većina jevrejskih izbjeglica ali i brojnih drugih ljudi koji su spas iz YU ratnih zbivanja tražili posredstvom jevrejske zajednice. Branko je bio član Odbora. Bio je svjestan kolika je važnost društvenog i kulturnog života za osjećaj dobrobiti i ličnog dostojanstva izbjeglica i zato se tih godina posebno angažuje kako bi organizovao brojna kulturna događanja. Također uređuje časopis SaLon. Mnogi ga pamte i po čuvenim izletima koji su se organizovali svakog mjeseca. Na tim izletima su se posjećivala različita mjesta od istorijske ili umjetničke važnosti, ljudi su se upoznavali, družili, jačali međusobne veze i gradili zajednicu u kojoj su jedan drugom predstavljali oslonac.

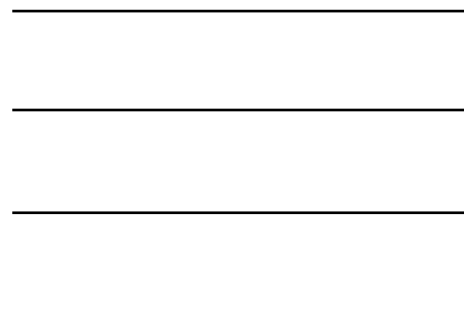
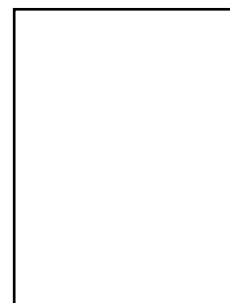
Gubitkom našeg Branka Danona izgubili smo važnog člana naše zajednice, čovjeka snažne inicijative koji je mogao, želio i znao da pokrene zajednicu i da pridobije podršku za ono što radi.

ZIHRONO LIVRAHA!

IME I PREZIME	TEKST ZA JEVREJSKI GLAS	IZNOS
SOCIJALNA KOMISIJA		
BLANKA KAMHI I RIKICA RAUS	<i>Sjećanje na drage roditelje Samuela i Matildu Albahari</i>	100 KM
NAĐA I JAKOB FINCI		50 Eura
PORODICA PARDO		105 KM
FAMILIJE BARARON I KABILJO	<i>U sjećanje na naše najmilije Izidora, Heniku i Zvezdanu Kabiljo, na našu Rikicu Šlosberg, te Alberta Pardu i Acu Musafiju</i>	150 Eura
NELA LEVI	<i>Uspomena na Levi Haima s ljubavlju Nela, sin Berto sa snahom Verom, unuk Robert sa suprugom Nensi i praunukom Naomi.</i>	300 KM
ELA ALBAHARI	<i>Kao izraz zahvalnosti na toplim riječima sa kojim je ispraćen naš dragi Moco na vječni počtnak.</i>	200 KM
VJERSKA KOMISIJA CADIK DANON		
FAMILIJE BARARON I KABILJO	<i>U sjećanje na naše najmilije Izidora, Heniku i Zvezdanu Kabiljo, na našu Rikicu Šlosberg, te Alberta Pardu i Acu Musafiju</i>	50 Eura
JEVREJSKA OPŠTINA		
MATAN BESETER	<i>Za rad Jevrejske opštine</i>	100 KM
BERTA ALTARAC-SILVERSTAIN	<i>Za rad Jevrejske opštine – za Home care program</i>	200 KM
BRANKA JOVIČIĆ	<i>Sjećanje na dragu majku Faniku Lučić i na njenu familiju, roditelje i braću i sestru koji su stradali u Drugom svjetskom ratu.</i>	300 KM
MAIR MUSAFIJA	<i>Za rad Jevrejske opštine</i>	200 KM
MAJA I MILUTIN BRATIĆ	<i>Za rad Jevrejske opštine</i>	50 KM
HANA GAŠIĆ MONTILJO	<i>Povodom posjete grobovima mojih roditelja Menahema (Mike) i Flore Montiljo</i>	50 Eura
LEVI NELA, SIN BERTO SA SNAHOM VEROM, UNUK ROBERT SA SUPRUGOM NENSI I PRAUNUKOM NAOMI, S LJUBAVLJU	<i>U spomen na Levi Haima</i>	300 KM
PORODICE KAMHI I DREF (Toronto Kanada)	<i>Za proslavu Hanuke</i>	150 KM
PORODICE KAMHI I DREF (Toronto Kanada)	<i>15 ulaznica za Zimski bazar - poklon članicama Bohorete</i>	150 KM
DJEČIJA ŠKOLA		
BRANKA I BORIŠA LUČIĆ	<i>Za rad Dječije škole</i>	50 KM

Exp.

Jevrejska zajednica
Bosne i Hercegovine
71000 Sarajevo
Hamdije Kreševljakovića 59

VJENČANJE U TORONTU

Natan i Cassandra Levi vjenčali su se u Torontu
22. oktobra 2022. godine. Čestitamo mladencima
i ponosnim roditeljima Želimirki i Leu Levi.

Mazal tov usiman tov!